

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Prírodovedecká fakulta

Katedra rozvojových a environmentálnych štúdií

Stratégia Európskej únie „Farm to fork“ a jej možné
dopady na rozvojové krajiny

BAKALÁRSKA PRÁCA

Autor: **Adriana Kováčiková**

Študijný program: B0588A330001 Medzinárodné rozvojové a environmentálne štúdiá

Študijný odbor: Medzinárodné rozvojové a environmentálne štúdiá

Forma štúdiá: Prezenčná

Vedúci práce: **doc. Mgr. Zdeněk Opršal, Ph.D.**

Rok: 2022

Na tomto mieste by som rada poďakovala môjmu vedúcemu bakalárskej práce doc. Mgr. Zdeňkovi Opršalovi, Ph.D., ktorého trpezlivosť, vecné pripomienky, neustála dostupnosť a odborné vedenie mi napomohli napísať túto prácu.

Abstrakt

KOVÁČIKOVÁ, Adriana. *Stratégia Európskej únie „Farm to fork“ a jej možné dopady na rozvojové krajiny*. Olomouc, 2022. bakalárska práca (Bc.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Prírodovedecká fakulta. 39 strán

Spoľahlivý a fungujúci agropotravinársky systém je každým dňom potrebný pre stále väčšie množstvo ľudí avšak je dôležité, aby svojou funkciou naďalej nezhoršoval životné prostredie a klimatickú zmenu. Práca je preto zameraná na európsku stratégiu Farm to fork a analyzuje, aké dopady so sebou môže priniesť jej implementácia nie len životnému prostrediu a občanom Európskej únie ale taktiež aj krajinám rozvojovým. Tento cieľ plní pomocou predstavenia stratégie, vysvetlenia fungovania ich potravinového reťazca, ich obchodnej spolupráci v agropotravinárskom sektore a hlavne pomocou analýzy vedeckých názorov, zameraných na dopady tejto stratégie.

Kľúčové slová

Európska únia, rozvojové krajiny, Farm to fork, agropotravinársky sektor, dopady

Abstract

KOVÁČIKOVÁ, Adriana. *The European Union's strategy „Farm to fork“ and its possible implications for developing countries*. Olomouc, 2022. bachelor thesis (Bc.). PALACKÝ UNIVERSITY OLOMOUC. Faculty of Science. 39 pages

A reliable and well-functioning agri-food system is needed by an increasing number of people every day, but it is important that its function does not continue to worsen the environment and climate change. The work is therefore focused on the European Farm to fork strategy and analyses the impact that its implementation can bring not only to the environment and citizens of European Union but also to developing countries. It fulfils this goal by presenting the strategy, explaining the functioning of their food chain, their trade cooperation in the agri-food sector, and above all, by analysing scientific opinions focused on the impacts of this strategy.

Keywords

European Union, developing countries, Farm to fork, agri-food sector, impacts

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že túto bakalársku prácu som vypracovala samostatne s vyznačením všetkých použitých prameňov a spoluautorstiev. Súhlasím so zverejnením bakalárskej práce podľa zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, v znení neskorších predpisov. Bola som oboznámená s tým, že sa na moju prácu vzťahujú práva a povinnosti vyplývajúce zo zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, v znení neskorších predpisov.

V Olomouci dňa 14. apríla 2022

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Adriana KOVÁČIKOVÁ**
Osobní číslo: **R19411**
Studijní program: **B0588A330001 Mezinárodní rozvojová a environmentální studia**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová a environmentální studia**
Téma práce: **Stratégia Európskej únie „Farm to Fork“ a jej možné dopady na rozvojové krajiny**
Zadávací katedra: **Katedra rozvojových a environmentálních studií**

Zásady pro vypracování

Predmetom bakalárskej práce je čitateľovi v úvode predstaviť novú stratégiu Európskej Únie „Farm to Fork“. Základom je vysvetlenie dôvodov vzniku, jej charakteristika a výhody, ktoré by mala priniesť Európskej Únii do roku 2050. Druhá časť bakalárskej práce je venovaná možným pozitívnym a negatívnym dopadom tejto stratégie na rozvojové krajiny.

Rozsah pracovní zprávy: **10 – 15 tisíc slov**
Rozsah grafických prací: **dle potřeby**
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**
Jazyk zpracování: **Slovenština**

Seznam doporučené literatury:

BAUMGARTER, Boris, ZUBAĽOVÁ, Lubica. Vybrané problémy rozvojových krajín. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2016. ISBN 978-80-225-4236-4.
KUNEŠOVÁ, Hana, KOCOUREK, Aleš, BEDNÁŘOVÁ, Pavla. Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy. 3. preprac. a dopl. vyd. Praha: Beckovy ekonomické učebnice, 2014. ISBN 978-80-7400-502-2.
OBADI, Saleh Montana. Rozvojové krajiny vo svetovom hospodárstve: Analýza vybraných oblastí. Vyd. 1. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. ISBN 978-80-225-3436-9.
EUROPEAN UNION. Farm to Fork Strategy: For a fair, healthy and environmentally-friendly food system [online]. European Union: Autors of European Union, 2020. Dostupné z: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/f2f_action-plan_2020_strategy-info_en.pdf
FRITSCHÉ, U., BRUNORI, G., CHIARAMONTI, D., GALANAKIS, C., MATTHEWS, R., PANOUTSOU, C. Future transitions for the Bioeconomy towards sustainable development and a climate-neutral economy: Foresight scenario for the EU bioeconomy in 2050. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021. ISBN 978-92-76-28413-0. Dostupné taktiež na: <https://op.europa.eu/sk/publication-detail/-/publication/4b98e16f-9c02-11eb-b85c-01aa75ed71a1/language-en>
PUBLICATION OFFICE OF THE EUROPEAN UNION. Research and Innovation for accelerating food system transformation: Operationalising FOOD 2030 through living labs. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021. ISBN 978-92-76-25445-4. Dostupné taktiež na: <https://op.europa.eu/sk/publication-detail/-/publication/b19a8129-9d96-11eb-b85c-01aa75ed71a1/language-en#document-info>

Vedoucí bakalářské práce: **doc. Mgr. Zdeněk Opršal, Ph.D.**
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Datum zadání bakalářské práce: 27. dubna 2021

Termín odevzdání bakalářské práce: 22. dubna 2022

L.S.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 27. dubna 2021

OBSAH

ZOZNAM OBRÁZKOV, GRAFOV A SKRATIEK	1
ÚVOD	2
CIELE A METÓDY	3
1. Stratégia Farm to fork	4
1.1 Americké korene hnutia.....	4
1.2 Kľúčové časti potravinového reťazca Európskej únie	5
1.2.1 Fáza farmárskej výroby	5
1.2.2 Fáza spracovania	7
1.2.3 Fáza distribúcie.....	7
1.2.4 Fáza spotrebiteľov.....	8
1.3 Ciele stratégie Farm to fork.....	8
1.4 Spoločná poľnohospodárska politika	9
2. Európska únia a stratégia Farm to fork	11
2.1 Medzinárodný agropotravinársky obchod Európskej únie	11
2.1.1 Import.....	11
2.1.2 Export	12
2.2 Možné dopady stratégie na Európsku úniu	13
2.2.1 Možné pozitívne dopady.....	13
2.2.2 Možné negatívne dopady.....	16
3. Rozvojové krajiny a stratégia Farm to fork	19
3.1 Rozvojové krajiny	19
3.1.1 Najmenej rozvinuté krajiny	19
3.2 Poľnohospodárstvo a akvakultúra rozvojových krajín	20
3.3 Problematika medzinárodného agropotravinárskeho obchodu rozvojových krajín ..	21
3.4 Agropotravinársky obchod rozvojových krajín s Európskou úniou.....	22
3.4.1 Svetová obchodná organizácia.....	22
3.4.2 Aid for trade	23
3.4.3 Všeobecný systém preferencií	23
3.4.4 Obchodovanie krajín AKT s Európskou úniou	24
3.5 Agropotravinársky import z rozvojových krajín do Európskej únie	25
3.6 Agropotravinársky export do rozvojových krajín z Európskej únie.....	26
3.7 Možné dopady stratégie na rozvojové krajiny	28
3.7.1 Možné pozitívne dopady.....	28
3.7.2 Možné negatívne dopady.....	31

3.8	Reakcia na možné dopady stratégie	33
	ZÁVER A DISKUSIA	34
	ZOZNAM LITERATÚRY	36

ZOZNAM OBRÁZKOV, GRAFOV A SKRATIEK

Obrázky

- Obrázok 1** Logo stratégie Farm to fork, upravené autorom 9
Obrázok 2 Podiel pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve, 2019, upravené autorom 21

Grafy

- Graf 1** Farmy a poľnohospodárska pôda podľa veľkosti, EÚ-27, 2016, upravené autorom 7
Graf 2 Import poľnohospodárskych produktov podľa hlavných partnerov, 2020 (%), upravené autorom 12
Graf 3 Export poľnohospodárskych produktov podľa hlavných partnerov, 2020 (%), upravené autorom 13
Graf 4 Top EÚ agropotravinársky import z krajín VSP a EBA v roku 2020 podľa kategórie, upravené autorom 26
Graf 5 Top EÚ agropotravinársky export do krajín VSP a EBA v roku 2020 podľa kategórie, upravené autorom 27
Graf 6 Štruktúra agropotravinárskeho obchodu EÚ s krajinami VSP a EBA, 2010-2020, upravené autorom 27

Skratky

- EBA: Všetko okrem zbraní
EÚ: Európska únia
SPP: Spoločná poľnohospodárska politika
VSP: Všeobecný systém preferencií
VSP+: Všeobecný systém preferencií plus

ÚVOD

Tak ako nám pripomína história minulého storočia poznamenaná dvomi svetovými vojnami tak aj súčasná pandémia COVID-19 nám zdôraznila dôležitosť nezastupiteľnej role agropotravinárskeho sektoru pre spoločnosť a dôležitosť spoľahlivého potravinového systému, ktorý je odolný, funguje bez prerušenia za každých okolností a je neustále schopný zabezpečiť prísun potrebných a dostatočných dodávok cenovo dostupných potravín občanom. Túto dôležitosť každý deň zdôrazňuje aj neustále viditeľnejšia klimatická zmena a zhoršovanie životného prostredia, na ktorých má vysoký podiel práve aj neefektívne fungovanie poľnohospodárskeho reťazca, zlé stravovacie návyky obyvateľov alebo aj plytvanie potravinami. Tieto prírodné zmeny predstavujú existenčnú hrozbu nielen pre európskych poľnohospodárov, prírodu a všetkých občanov ale aj krajín rozvojových, v ktorých prejavy a následky klimatickej zmeny sú zväčša násobne horšie. Tieto zmeny už nie sme schopní zastaviť a jediné čo môžeme spraviť je minimalizovať jej dopady, bojovať proti ich napredovaniu a prispôsobiť sa im. Preto Európska únia (ďalej len EÚ) vytvorila Európsku zelenú dohodu, stratégiu pre udržateľný rast a udržateľnosť, ktorej cieľom je potrebné zvládnutie týchto hrozieb prostredníctvom opatrení v energetike, doprave, priemysle, financiách alebo aj v životnom prostredí a oceánoch či poľnohospodárstve. Posledným bodom by sa mali zaberat hlavne dve stratégie dohody, stratégia Biodiverzita a stratégia Farm to fork, ktorej cieľom je pomocou nelegislatívnych nariadení podporiť prechod na udržateľný potravinový systém, prinášajúci nie len environmentálne, zdravotné a sociálne prínosy ale aj spravodlivejšie hospodárske zisky a taktiež aby sa stal európsky poľnohospodársky a potravinový systém celosvetovým štandardom udržateľnosti. Avšak aktuálna svetová globalizácia a celosvetové nie len obchodné prepojenie je náchylné na každú zmenu v politikách. Preto je nové opatrenia vždy potrebné preskúmať, zhodnotiť a aké zmeny plánované ale aj neplánované môžu priniesť nie len EÚ aj aj iným krajinám, ktoré môžu byť ovplyvnené. Medzi tieto krajiny silno patria aj rozvojové krajiny, ktoré majú dlhú minulosť v spolupráci s EÚ a na nepremyslené a urýchlené zmeny nemusia byť pripravené. Práve daná bakalárska práca by mala prispieť k pochopeniu nielen fungovaniu agropotravinárskeho systému EÚ a rozvojových krajín či ich vzájomnej prepojenosti ale taktiež by mala dopomôcť ku zamysleniu, aké zmeny so sebou môže priniesť stratégia Farm to fork.

CIELE A METÓDY

Hlavným cieľom bakalárskej práce je predstaviť čitateľovi novú stratégiu EÚ Farm to fork a taktiež hlavne zistiť, aké možné dopady môže priniesť jej implementácia nielen priamo EÚ ale aj rozvojovým krajinám, ktoré s ňou spolupracujú. K naplneniu tohto cieľa sú vytvorené jednotlivé čiastkové ciele:

1. Vysvetliť dôvody vzniku a predstaviť ciele tejto stratégie ako aj pôvod hnutia Farm o fork.
2. Popísať jednotlivé časti potravinového reťazca, fungovanie poľnohospodárskej politiky EÚ a jej zapojenie do medzinárodného agropotravinárskeho obchodu.
3. Popísať fungovanie agropotravinárskeho sektora a medzinárodného obchodu s agropotravinárskymi komoditami rozvojových krajín.
4. Vysvetliť spôsob a veľkosť obchodovania rozvojových krajín s EÚ s agropotravinárskymi komoditami.

Metóda spracovania tejto práce je analýza uvedenej literatúry, ktorá je zložená prevažne z vedeckých článkov, oficiálnych zdrojov EÚ a najmä Európskej komisie a len v menšom množstve pomocou kníh, keďže preberaná téma je pomerne nová a knižné publikácie nie sú aktuálne vytvorené. Hlavné možné dopady stratégie sú skúmané pomocou rozboru jednotlivých vypracovaných hodnotiacich štúdií stratégie a názorov vedeckej komunity, ktoré sú taktiež uvedené v literatúre. Výsledky dopadov na rozvojové krajiny sú úzko späté s dopadmi na EÚ a preto ich prepojenie je v tejto práci dôležité. Použitý názov stratégie Farm to fork je v tejto práci ponechaný v anglickom znení, kvôli jeho rozšírenosti a frekvencii, aj keď ho je možné preložiť do slovenského jazyka ako stratégia Z farmy na stôl. Podobne je tomu v tejto práci aj pri pomenovaní iniciatívy Aid for trade, ktorú je možné preložiť ako Pomoc obchodu.

1. Stratégia Farm to fork

Agropotravinársky reťazec EÚ je každým dňom dôležitejší pre viac a viac Európanov. Tento potravinový systém nie len že zaisťuje jednu zo základných životných potrieb ale je taktiež zdrojom príjmov pre niekoľko miliónov obyvateľov. Pozitíva tohto systému so sebou avšak nesú aj veľké množstvo negatívnych dopadov. Množstvo štúdií poukazuje na neudržateľnosť spôsobu výroby potravinových systémov, ktorý má silný vplyv na životné prostredie, keďže poľnohospodárstvo zaberá najviac pôdy a je zdrojom napríklad jednej tretiny celkového množstva emisii skleníkových plynov. Každoročný nárast lesných požiarov, škodcov či periodické suchá alebo záplavy nám neustále pripomínajú krehkosť tohoto potravinového systému a potrebu jeho premeny k udržateľnejšiemu a odolnejšiemu. (Rada EÚ a Európska rada, 2022) Môžeme si dovoliť zachovať súčasný európsky potravinový systém taký, aký je dnes? Neefektívne a nemorálne plytvanie jednej pätiny vyrobených potravín a zvyšujúce sa náklady na zdravotnú starostlivosť, keď približne polovica dospelých európskej populácie trpí nadváhou následkom súčasného stavu, je z dlhodobého hľadiska neudržateľné na úkor poľnohospodárov, spotrebiteľov a životného prostredia. Súčasná pandémia Covid-19 silno poukázala na to, ako je ohrozená potravinová bezpečnosť na celom svete a upozornila na nutnosť zabezpečenia bezpečných, nutrične hodnotných a cenovo dostupných potravín a taktiež pripomenula dôležitosť vzájomných vzťahov medzi naším zdravím, fungovaním ekosystémov, distribučnými reťazcami ale aj spotrebiteľskými vzormi. (Európska komisia, 2022)

1.1 Americké korene hnutia

Aj keď pre pomenovanie Farm to fork neexistuje presná definícia, mnoho ľudí si tento pojem automaticky spojí s reštauráciami, no vo všeobecnosti sa vzťahuje na jedlo vyrobené z lokálnych surovín, ktoré sú často prírodné alebo organické. Ide o pomenovanie potravinového systému, ktorého výroba, spracovanie, distribúcia a aj spotreba potravín je silno spojená s cieľom zlepšiť nielen environmentálne či výživné ale aj ekonomické a sociálne zdravie konkrétneho miesta. Tento potravinový systém tu avšak nebol odjakživa. Počas 50. rokov 20. storočia silno podporovaný a všade prítomný balený tovar dosahoval svoj vrchol slávy hlavne vďaka mnohým inováciám v spracovávaní a skladovaní spolu s konzervovanými potravinami. Zmena avšak prišla v 70. rokoch 20. storočia, kedy sa Amerikou rozšírilo hnutie hippies, silných fanúšikov lokálnych a bio potravín. Postupom času sa tomuto hnutiu stravovania podarilo objavovať vo formálnych potravinových štruktúrach a taktiež začali vznikať mnohé neziskové organizácie zamerané na organické hospodárstvo a slow food¹. Hlavný princíp súvisí s etikou výroby potravín, spolu so štyrmi piliermi:

- **potravinová bezpečnosť** s cieľom rozvoja miestnych potravinových systémov, ktoré by zabezpečili potravinové potreby jednotlivcov, rodín či väčších komunit so zameraním na domácnosti s nízkymi príjmami;

¹ Potraviny, ktoré sa vyrábajú alebo pripravujú v súlade s miestnymi tradíciami, zvyčajne s použitím vysokokvalitných surovín z lokálnych zdrojov

- **blízkosť** rôznych zložiek potravinového systému s cieľom zníženia vplyvu prepravy ingrediencií na životné prostredie a rozvíjania vzťahov medzi jednotkami tohto systému, ako sú farmári, spracovatelia, maloobchodníci, spotrebiteľia a ďalší;
- **sebadôvera**, ktorá je tvorená v komunitách schopných uspokojiť svoje vlastné potreby bez nutnosti využitia vonkajších zdrojov alebo prepravy surovín na veľké vzdialenosti;
- **udržateľnosť** potravinových systémov, ktoré vo svojom procese fungujú bez ničenia zdrojov dôležitých ku schopnosti budúcich generácií uspokojovať svoje potravinové potreby.

Dnes je jasné, že toto hnutie nie je len prechodným trendom ale postupne mení aj našu stravovaciu kultúru. Presadzované postupné kroky v jednotlivých sektoroch a zvýšené environmentálne povedomie následkom exponenciálneho rastu populácie dokázali mnoho zmien v oblasti stravovania. Návštevnosť farmárskych trhov plných lokálnych potravín sa neustále zvyšuje a nie len reštaurácie, ale napríklad aj množstvo škôl stále viac spolupracuje s miestnymi farmármi. (Janzer, 2018)

1.2 Kľúčové časti potravinového reťazca Európskej únie

Potravinový systém EÚ prostredníctvom siete vzájomných vzťahov medzi sektormi sprostredkúva potraviny od výrobcov k spotrebiteľom. Počas súčasnej koronavírusovej krízy sa prejavili jeho silné a slabé stránky a aj napriek zabezpečeniu dodávok potravín táto pandémia pomohla odhaliť nutné opatrenia, ktoré by mali predísť prerušeniam ochromujúcim dodávky potravín. Každá jedna fáza a každý pohyb tovaru medzi jednotlivými fázami sú dôležité pre správne fungovanie tohto komplexného reťazca. Od tohto reťazca je závislých približne 13 miliónov podnikov s 29 miliónmi zamestnancami spolu s výrobcami poľnohospodárskych vstupov, dopravnými podnikmi či skladmi EÚ a taktiež obchod s poľnohospodárskymi výrobkami a potravinami s krajinami mimo EÚ. Jednotlivé etapy potravinového reťazca tvoria farmárska výroba, spracovanie, distribúcia a spotreba. Pochopenie súčasnej situácie v reťazci je potrebné k riešeniu problémov s odpadom či zdravím občanov pri aktuálnom stave potravinovej bezpečnosti a zmierňovaní klimatických zmien. (Eurostat, 2021b)

1.2.1 Fáza farmárskej výroby

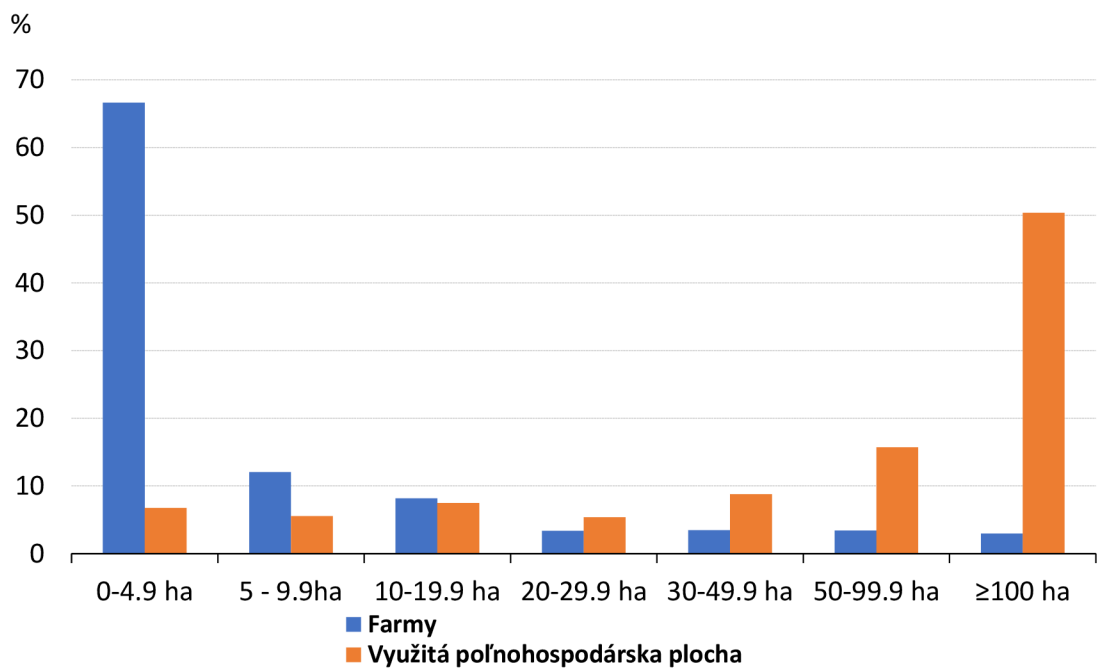
Poľnohospodárska výroba sa týka pestovania plodín a chovu dobytka, ktorá je závislá na mnohých prírodných a biologických procesoch a taktiež čerpá z mnohých zdrojov na výrobu poľnohospodárskych tovarov a služieb. Vzájomná závislosť poľnohospodárskeho sektoru a podnikov ponúkajúcich vstupy ako stroje, semená, hnojivá či pesticídy je veľmi vysoká. Prevažný počet európskych poľnohospodárskych podnikov tvoria rodinné farmy s pomerne malou rozlohou, ktoré sú často rôznorodé podľa toho, čo pestujú alebo chovajú. (Eurostat, 2021a) Výnimku avšak tvoria často postkomunistické krajiny ako je napríklad Slovensko alebo Česko, ktoré následkom kolektivizácie a rozorávaní medzí v období komunizmu spôsobilo vznik rozľahlých monokultúrnych polí. Ich priemerná veľkosť je často

až 12 ha, čo tvorí veľký rozdiel oproti európskemu priemeru 3,9 hektára. Aj keď veľká rozloha monokultúrnych lánov napríklad repky olejnej prináša poľnohospodárom krátkodobé finančné výhody, z dlhodobého hľadiska je tento spôsob hospodárenia environmentálne neudržateľný, keďže spôsobuje napríklad znižovanie biodiverzity pôdy, prehrieva krajinu, zhoršuje vplyvy veternej a vodnej erózie či zvyšuje náchylnosť na sucho. (European Commission, 2022b) V roku 2016 obhospodarovali farmy 37,2 % celkovej rozlohy EÚ, kde prevažnú väčšinu tvorila orná pôda, jednu tretinu tvorili trvalé trávnaté porasty určené na zabezpečenie krmiva pre zvieratá a len približne 5,5 % zostávajúcej plochy sa využívalo na trvalé plodiny. Tento typický stav pre Európu nám dokazuje aj graf č.1., z ktorého je jasne vidieť veľký rozdiel medzi využívaním pôdy malých a veľkých podnikov. Pre malé podniky je zväčša typické využívanie len malého podielu celkovej poľnohospodárskej pôdy a väčšinu tvorí plocha priamo na farmy. Popritom veľké agropotravinárske podniky sú charakteristické využívaním väčšiny rozľahlej poľnohospodárskej pôdy. Postupom rokov narastá počet podnikov, ktoré spĺňajú podmienky ekologického poľnohospodárstva, ktorého cieľom je vyrábať potraviny pomocou prírodných látok a procesov. Tento typ pokrýval v EÚ v roku 2018 približne 13 miliónov ha poľnohospodárskej pôdy, čo predstavuje len 8,3 % z celkovej využívanej poľnohospodárskej plochy, z ktorej väčšinu tvoria trvalé trávnaté porasty ako sú napríklad pastviny a menšiu časť tvorí orná pôda. Napriek rozmanitým podmienkam pre pestovanie a chov bola Európa v roku 2018 kľúčovým globálnym producentom plodín ako sú hlavne obilniny, cukrová repa, zemiaky či iné plodiny a taktiež bola významným producentom zvierat na mäso či mliečne výrobky. Poľnohospodársky sektor z produkcie týchto komodít spolu s poľnohospodárskymi službami a neoddeliteľnými nepoľnohospodárskymi činnosťami tvorí každý rok vysokú hodnotu pre európsku ekonomiku. Poľnohospodárska výroba vyžaduje vysoké náklady v podobe nutných tovarov a služieb potrebných do výrobného procesu, napríklad aj v podobe pesticídov a minerálnych hnojív, čo často vedie k environmentálnym problémom súvisiacich s ich nadmerným využívaním ale taktiež aj ich dlhodobým deficitom spôsobujúcim degradáciu pôdy a jej pokles úrodnosti. (Eurostat, 2021a)

Súčasťou farmárskej produkcie je aj produkcia rýb a vodných organizmov lovených v akvakultúrach či moriach. Lovné morské oblasti často spadajú pod rôzne štatistické nariadenia EÚ s cieľom ich ochrany na zabezpečenie zásob rýb a udržaniu spoločných zdrojov. Rôznorodá rybárska flotila Európy a jej zamestnanosť sa avšak postupne znižuje. (European Commission, 2020a)

V roku 2016 sa pri činnostiach poľnohospodárstva, lesníctva či rybolovu vytvorilo 20,3 milióna ton odpadu, tvoreného z rôznych odpadových produktov a to hlavne z močovky, hnoja a rôzneho biologického odpadu. Informácie o množstve a druhoch zdrojov sú kľúčové pre pochopenie výziev poľnohospodárstva EÚ, ktorým bude čeliť Európska zelená dohoda. (Eurostat, 2021b)

Graf 1 Farmy a poľnohospodárska pôda podľa veľkosti, EÚ-27, 2016, upravené autorom

Zdroj: Eurostat, 2021b

1.2.2 Fáza spracovania

Veľká časť produkcie primárnej poľnohospodárskej výroby putuje do potravinárskeho a nápojového priemyslu na jeho ďalšie spracovanie nie len v rámci Európy, pričom len malé množstvo produktov, ako napríklad olivový olej alebo syr, je spracované priamo farmami alebo farmárskymi družstvami. Odvetvie spracovania sprostredkúva veľký rad produktov určených na konečnú spotrebu alebo ako medziprodukty, pripravené na ďalšie spracovanie či transformáciu v iných výrobných odvetviach. Pri spracovávaní živočíšnych výrobkov tvoria prvú fázu spracovania mliekarene alebo bitúnky, ktoré sú vo väčšine členských štátoch relatívne malé s niekoľkými výnimkami. Výrobu potravinárskych výrobkov a nápojov sprostredkúvalo len v roku 2017 približne 280 000 podnikov väčšinou malého charakteru, zamestnávajúcich niekoľko miliónov zamestnancov, ktoré európskej ekonomike prinášajú každý rok niekoľko stoviek miliárd eur. Medzi kľúčové potraviny a nápoje vyrobené v EÚ patria pivo, čerstvý chlieb, syry či údeniny a podobné produkty. Len v roku 2016 potravinárska výroba vyprodukovala 36,1 miliónov ton odpadu, z veľkej časti tvoreného z nebezpečného a aj nie nebezpečného živočíšneho a rastlinného odpadu. (Eurostat, 2021b)

1.2.3 Fáza distribúcie

Medzi výrobcami a spotrebiteľmi pôsobia distribútori potravín, ktorých tvoria veľkoobchodníci a maloobchodníci. Tak ako aj v roku 2017 približne 203 000 veľkoobchodov, ďalších 719 000 podnikov špecializovaných na potraviny a nápoje či približne 1,5 milióna podnikov poskytujúcich stravovacie služby, tak je aj dnes tento druh podnikania hlavným

zamestnávateľom v Európe. V tomto sektore je veľmi dôležitá doprava, ktorá zabezpečuje aby sa surová poľnohospodárska produkcia a potraviny dostali ku spotrebiteľom. Dĺžka trás, modalita sietí či mnohé iné faktory, ktoré jedlá potrebujú pri svojej preprave sa často značne líšia z dôvodu ich rýchlosti kazení či požiadaviek na ich uchovanie čerstvé či v dobrej kvalite. (Eurostat, 2021a)

1.2.4 Fáza spotrebiteľov

Nákupy občanov EÚ zväčša odzrkadľujú ich miestnu, regionálnu a národnú kultúru a tým spoluvytvárajú národnú kultúrnu identitu svojej krajiny. Aj keď pre väčšinu obyvateľov potraviny a nápoje tvoria základné výdavky, mnoho ľudí žije v potravinovej chudobe, čo im bráni v konzumácii výživných jedál. Aj keď s postupným rastom priemerných príjmov dochádza k nahrádzaniu výrobkov kvalitnejšími produktami, mnoho ľudí trpí zdravotnými problémami súvisiacimi s nadváhou alebo obezitou, čo spôsobuje ekonomický dopad v podobe nákladov súvisiacich s liečbou týchto problémov. Európska komisia sa už niekoľko rokov snaží pomocou mnohých iniciatív podporovať zdravé a udržateľné stravovanie, ako napríklad označovanie potravín, programy na podporu konzumácie ovocia a mlieka v školách a iné. V rámci EÚ domácnosti v roku 2016 vytvorili približne 28,3 milióna ton živočíšneho a zmiešaného potravinového odpadu a rastlinného odpadu, čo tvorí dvojnásobne väčšiu hodnotu oproti roku 2004. Toto zvýšenie je silno prepojené s problémom plytvania potravinami. (Eurostat, 2021a)

1.3 Ciele stratégie Farm to fork

Doterajšia politika EÚ bola sektorová a otázky súvisiace s potravinami často riešila prostredníctvom samostatných politík ako je poľnohospodárstvo, životné prostredie, zdravie alebo obchod. Stratégia Farm to fork má priniesť radikálnu zmenu v potravinovom systéme, ktorá sa zameria nie len na výrobu potravín, poľnohospodárstvo a obchod ale bude sa venovať aj kvalite potravín či životného prostredia, zdraviu, racionálnemu hospodáreniu so zdrojmi a pôdou, ekológiou, sociálnym a kultúrnym hodnotám a celkovému správne fungovaniu potravinového reťazca.

Európska komisia vydala túto stratégiu v máji 2020 v rámci Zelenej dohody spolu so stratégiou Biodiverzity, ktoré by mali využívať široký prístup k podpore udržateľnosti v poľnohospodárstve v štyroch oblastiach prostredníctvom približne 37 rôznych opatrení. Ide o udržateľnú výrobu potravín, spotrebu potravín, udržateľné spracovanie a distribúcia potravín a taktiež o predchádzanie strát potravín a plytvaniu. (Rada EÚ a Európska rada, 2022)

Obrázok 1 Logo stratégie Farm to fork, upravené autorom

Zdroj: Európska komisia, 2022

1.3.1 Hlavné ciele stratégie

- zabezpečenie dostatku cenovo dostupných a výživných potravín
- zníženie využívania pesticídov a predaj antimikrobiálnych látok používaných na chov zvierat a akvakultúru o 50 % do roku 2030
- zníženie používania hnojív minimálne o 20 %
- zvýšenie plochy pôdy, ktorá bude využívaná na ekologické poľnohospodárstvo na 25 %
- podporu udržateľnejšej spotreby potravín a zdravého stravovania
- podpora celosvetového prechodu na udržateľné systémy
- zníženie potravinových strát a plytvanie potravinami
- zabránenie potravinovým podvodom v dodávateľskom reťazci
- zlepšenie životných podmienok zvierat (Rada EÚ a Európska rada, 2022)

1.4 Spoločná poľnohospodárska politika

Spoločná poľnohospodárska politika (ďalej len SPP), ktorá bola založená v roku 1962 tvorí najväčšiu časť rozpočtu EÚ a je základným sprostredkovateľom medzi poľnohospodárstvom a spoločnosťou a medzi EÚ a jej poľnohospodármi. Zo zdrojov rozpočtu EÚ financuje a spravuje všetky krajiny EÚ s cieľom podpory európskeho poľnohospodárstva a jeho produktivity na zabezpečenie stabilnej ponuky potravín, zabezpečenia primeraných príjmov poľnohospodárom, zvládania zmeny klímy a s cieľom podpory udržateľného poľnohospodárstva či zachovania tradičného vidieckeho hospodárstva a vidieckych oblastí s podporou pracovných miest v sektoroch obstarávajúcich dodávky potravín. Táto politika sa uplatňuje prostredníctvom podpory stabilného príjmu a odmeňovaním poľnohospodárov, ktorý vykonávajú svoju produkciu šetrným spôsobom ku životnému prostrediu či starostlivosťou o vidiek, ďalej pomocou trhových opatrení

zameraných na riešenie komplikovaných situácií na trhu ako sú napríklad náhle poklesy dopytu či prepád cien spôsobený nadmernou ponukou na trhu a nakoniec pomocou opatrení na rozvoj vidieka prostredníctvom národných a regionálnych programov, ktoré sú zamerané na osobitné požiadavky a výzvy spojené s vidieckymi oblasťami. (European Commission, 2022a) Európski poľnohospodári získavajú veľkú časť svojich príjmov z fondov SPP, ktorých väčšina sa vypláca ako priame platby poľnohospodárom v závislosti od veľkosti ich prevádzky a sú kontrolované členskými štátmi rovnako ako aj rozhodnutia využitia prostriedkov na podporu rozvoja vidieka.

Nedávno bola SPP silno kritizovaná za svoj slabý príspevok ku klimatickým opatreniam v poľnohospodárstve a niektoré mimovládne organizácie vyzývajú SPP, aby dotácie boli viazané na pravidlá zlepšujúce stav biodiverzity, environmentálnych podmienok a zníženie skleníkových plynov. Tieto organizácie očakávali, že Európska zelená dohoda so stratégiou Farm to fork bude využitá na reformu SPP, avšak v čase zverejnenia týchto stratégií finančný návrh na finančné obdobie 2021 - 2027 už bol dokončený, čo spôsobilo nedostatočné začlenenie tejto stratégie do SPP. Ako reakciu Európska komisia zverejnila informačný dokument o rozporoch v cieľoch z pohľadu pozícií medzi Európskym parlamentom a Európskou Radou. Následný legislatívny proces priniesol do platnosti nové pravidlá. Do novej SPP boli zahrnuté zmeny podporujúce ciele Zelenej dohody. Jedná sa o:

- väčšie zvýšenie financovania na podporu rozvoja vidieka ako aj druhého piliera SPP s cieľom zlepšenia napríklad eko-schém či podpory účinného využívania zdrojov;
- nové upravené eko-schémy, podporujúce farmárov, ktorí do svojej výroby zahŕňajú aj doplnkové činnosti podporujúce lepšie životné prostredie či životné podmienky zvierat, aktivity zamerané na boj so zmenou klímy alebo iným spôsobom podporujú dosahovanie cieľov Zelenej dohody;
- rozšírenie požiadaviek v rámci prvého piliera na získanie podpory príjmu hospodárom, keďže boli kritizované ako príliš benevolentné. Tieto požiadavky s dodatkami Zelenej dohody a stratégie Farm to fork by mali byť viac spojené s poľnohospodárskymi postupmi či normami, ktoré sú ohľaduplné k životnému prostrediu a klíme;
- členské štáty, ktoré budú chcieť získať finančné prostriedky v nasledujúcom rozpočtovom období, budú povinné predložiť takzvané strategické plány, ktoré v jednotlivých krokoch dokladajú, akým spôsobom plánujú zahrnúť pravidlá SPP. (Appunn, 2021)

2. Európska únia a stratégia Farm to fork

2.1 Medzinárodný agropotravinársky obchod Európskej únie

Poľnohospodársky obchod je činnosťou nákupu a predaja poľnohospodárskych výrobkov a služieb. Ak sú krajiny schopné vyprodukovať prebytok, je možné ho vymeniť za iný druh tovaru alebo služby. Dôvodov na obchodovanie s poľnohospodárskym tovarom je mnoho, či už neexistencia žiadnych miestnych alternatív, keďže niektoré plodiny sa pestujú len v určitých klimatických podmienkach alebo to, že niektoré krajiny ponúkajú tovar, ktorý je lacnejší, kvalitnejší, bezpečnejší, výživnejší alebo je vyrábaný udržateľnejším spôsobom. Obchod taktiež podporuje zamestnanosť v exportných odvetviach ale taktiež podporuje príjmy priemyslu. (Eurostat, 2021b)

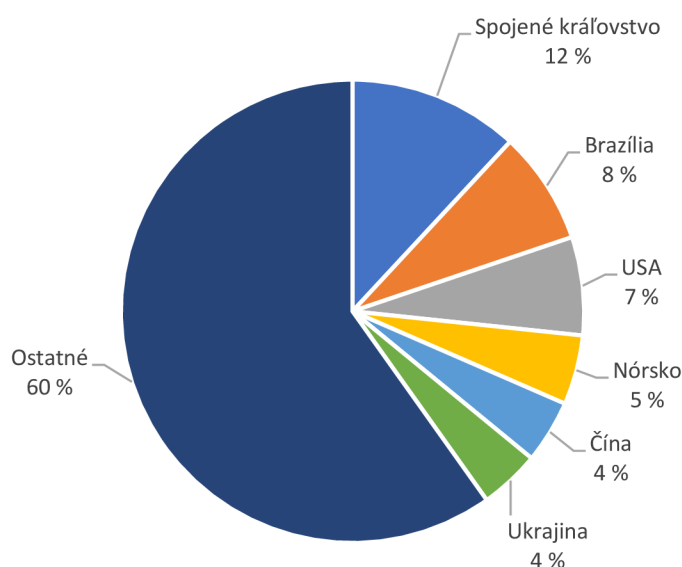
EÚ je najväčším obchodným blokom, ktorého postavenie vo svetovom obchodovaní je podporované rôznymi medzinárodnými dohodami o voľnom obchode, ktoré len v roku 2020 uplatňovala spolu so 77 partnermi. Tieto dohody dopomáhajú poľnohospodárom a výrobcom potravín v EÚ lepšie využívať vývozné príležitosti. Zatiaľ čo EÚ zväčša dováža jednoduchý nespracovaný tovar, vývoz tvoria väčšinou spracované potravinárske výrobky. Medzinárodný obchod s agropotravinárskymi výrobkami predstavuje silný príjem a je taktiež dôležitým hýbateľom zamestnanosti a rastu agropotravinárskeho sektora EÚ a spolupracujúcich krajín. Aj keď rok 2020 priniesol jednu z najväčších recesií v globálnej ekonomike a svetovom obchode, medzinárodný obchod EÚ s agropotravinami mierne vzrástol a dosiahol hodnotu 306 miliárd eur, z čoho bolo 184 miliárd eur z vývozu a 122 miliárd eur z dovozu a výsledná bilancia agropotravinárskeho obchodu priniesla prebytok v hodnote 62,3 miliardy eur, ktorá predstavovala jednu tretinu celkového európskeho prebytku v medzinárodnom obchode s tovarom. Týmto agropotravinársky sektor preukázal svoju väčšiu odolnosť než obchod s priemyselným tovarom a taktiež zohral kľúčovú rolu pri zmierňovaní silných ekonomických dopadov pandémie. Európsku obchodnú výkonnosť v roku 2020 okrem pandémie silno ovplyvnili aj nové clá od USA na niekoľko európskych poľnohospodárskych produktov ako sú napríklad víno, whisky, mliečne výrobky či olivový olej alebo olivy a taktiež aj vystúpenie Spojeného kráľovstva z EÚ, čo so sebou prinieslo silnú neistotu ohľadom budúcich obchodných podmienok. Aj napriek týmto okolnostiam Európa ako celok posilnila svoje vedúce postavenie medzi najväčšími svetovými vývozcami a z pohľadu dovozu sa stala tretím najväčším dovozcom po USA a Číne. (European Commission, 2021a) Obchodná sila EÚ sa preukázala aj v roku 2021, ktorej kompletné údaje ešte nie sú plne k dispozícii, avšak len v prvých desiatich mesiacoch dosiahol agropotravinársky obchod hodnotu 268,1 miliárd eur. Vývoz sa oproti roku 2020 zvýšil o 7 %, teda 162,8 miliardy eur a dovoz dosiahol 105,3 miliardy eur, čo je o 4 % viac ako v prvých desiatich mesiacoch v roku 2020. (European Commission, 2021b)

2.1.1 Import

V dovoze do EÚ dôrazne dominujú základné poľnohospodárske potraviny či krmivá tvoriace približne 75 % všetkého dovážaného tovaru, z čoho potravinové prípravky a nápoje tvoria 14 % a 11 % predstavujú nepoživatelné produkty. V podstate EÚ dováža tri hlavné

typy produktov z tretích krajín. Prvý typ predstavujú produkty, ktoré sa v samotnej EÚ nevyrobajú alebo len v malej miere následkom prírodných podmienok, ako je napríklad tropické ovocie z južných krajín alebo káva. Druhý typ predstavujú produkty, ktoré sa väčšinou používajú ako krmivo pre zvieratá, zväčša pokrutiny či sójové bôby a poslednú kategóriu tvoria produkty, ktoré sa používajú ako prísady pri ďalšom spracovaní, ako je napríklad palmový olej pochádzajúci hlavne z Indonézie a Malajzie. (European Commission, 2021a)

Graf 2 Import poľnohospodárskych produktov podľa hlavných partnerov, 2020 (%), upravené autorom

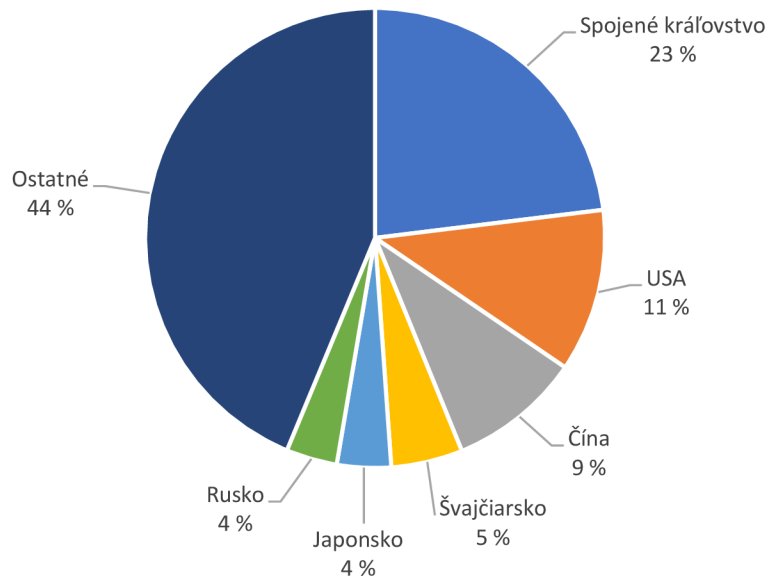

Zdroj: Eurostat, 2022

2.1.2 Export

Keďže za posledných 10 rokov má podiel exportu na hodnote produkcie stúpajúcu tendenciu, vývoz je neustále dôležitým zdrojom príjmov pre európskych potravinárskych a poľnohospodárskych výrobcov. EÚ na medzinárodnom trhu vyváža rôznorodý sortiment výrobkov od komodít až po rôzne vysoko spracované potraviny či priemyselné produkty. Viac ako polovicu vyváženého tovaru tvoria poľnohospodárske potraviny a krmivá, približne 32 % sú potravinové prípravky a nápoje a zvyšných 10 % tvoria nepožiteľné poľnohospodárske produkty. Hlavné destinácie vývozu agropotravinárskych výrobkov z EÚ tvoria Spojené kráľovstvo, USA, Čína, Švajčiarsko a Japonsko. (European Commission, 2021a)

Graf 3 Export poľnohospodárskych produktov podľa hlavných partnerov, 2020 (%), upravené autorom

Zdroj: Eurostat, 2022

2.2 Možné dopady stratégie na Európsku úniu

2.2.1 Možné pozitívne dopady

Jednotlivé zmeny na trhu s potravinami podporujúce prechod na udržateľný a odolný systém by mali priniesť nové príležitosti európskym poľnohospodárom, výrobcom zo sektoru akvakultúry či ostatným častiam potravinového reťazca ako sú spracovatelia potravín, poskytovatelia stravovacích služieb či priamo občanom. Tieto zmeny by mohli európskemu potravinovému systému prispieť ku zlepšeniu príjmov prvovýrobcov, posilniť konkurencieschopnosť EÚ či postupne dosahovať ciele Zelenej dohody zamerané v oblasti klímy a životného prostredia. (Európska komisia, 2020) Nový potravinový reťazec by mal mať neutrálny alebo pozitívny vplyv na životné prostredie, zachovávať a obnovovať prírodné zdroje, od ktorých je tento potravinový reťazec závislý, zmierňovať následky klimatickej zmeny, postupne sa prispôsobovať na jej vplyvy, brániť strate biodiverzity a taktiež by mal byť odolný aj v časoch rôznych kríz, kedy by bol schopný zaručiť dodávky potravín a zabezpečiť prácu sezónnym a nenahláseným zamestnancom v agropotravinárskom sektore. Udržateľnosť v hospodárskych reťazcoch by mala byť podporená novými pravidlami hospodárskej súťaže, ktoré by mali poľnohospodárom a pracovníkom v akvakultúre zabezpečiť lepšiu pozíciu v dodávateľskom reťazci

prostredníctvom rôznych príležitostí na spoluprácu v spoločných organizáciách trhov, znižovaním závislosti od diaľkovej prepravy, kontrolou podvodných obchodných praktík či spoluprácou zákonodarcov s poľnohospodármi, družstvami a organizáciami výrobcov. (Bock et al., 2022)

Pomocou ľudského úsilia a finančných prostriedkov všetkých aktérov potravinového reťazca v podobe transformácie výrobných metód a s využitím riešení založených na prírode, technológiách, digitálnych či vesmírnych technológiách, optimalizáciou miery využívania vstupov ako sú pesticídy a hnojivá by mali prispieť k dosiahnutiu udržateľného potravinového reťazca. Ide napríklad o nový typ obehového hospodárstva využívajúceho biologické materiály ako napríklad biorafinérie vyrábajúce organické hnojivá, biochemikálie či bielkovinové krmivá, výrobu energie z obnoviteľných zdrojov alebo ekologický model zameraný na sekvestráciu uhlíka vykonávaný poľnohospodármi a lesníkmi, ktoré by mali zabezpečiť nový zdroj príjmov, pracovných miest či dopomôcť dekarbonizácii potravinového reťazca. Údaje spracúvajúce a analyzujúce informácie o výrobe, spôsobe využívania pôdy alebo životnom prostredí by mali umožniť monitorovanie výsledkov na uplatňovanie nových koncepcií výroby. Zber dát, zníženie investičného rizika či uľahčenie udržateľných postupov by mal byť zabezpečený prístupom ku rýchlemu širokopásmovému pripojeniu na internet a používaním umelej inteligencie v poľnohospodárstve ale taktiež aj zapojením európskych programov ako sú napríklad Copernikus či Európska námorná monitorovacia a dátová sieť. (Európska komisia, 2020)

Tak ako sa za posledných 5 rokov Európe podarilo znížiť vyplývajúce riziká z používania chemických pesticídov o 20 %, komisia má v pláne prijať dodatočné opatrenia, ktoré by mali priniesť zníženie miery ich používania a z nich vyplývajúce riziká o 50 % do roku 2030. Tento typ chemickej ochrany pred škodcami a chorobami by mal byť nahradený udržateľnejšími alternatívami a malo by nastať zlepšenie ustanovení o integrovanej ochrane proti škodcom pomocou alternatívnych techník kontroly a znižovania závislosti od pesticídov. Taktiež aj akčný plán integrovaného hospodárenia so živinami pomocou právnych predpisov by mal vyriešiť problematiku nadbytku živín v životnom prostredí, prostredníctvom ich zníženia o minimálne 50 % či zavedenie vyváženého hnojenia alebo udržateľným hospodárením so živinami. Pre zabezpečenie zdravia rastlín komisia prijme aj opatrenia dohliadajúce na dovoz rastlinných výrobkov a prinesie inovačné biotechnológie a vývoj výrobkov z biologického materiálu, ktoré môžu zrýchliť proces znižovania závislosti od používania pesticídov. (Europe Direct Pyrénées, 2022)

Stratégia by mala zvrátiť alarmujúci pokles vtáctva a hmyzu z poľnohospodárskej pôdy, najmä opeľovačov, ktorí sú dôležitými ukazovateľmi zdravia ekosystémov a neoddeliteľnou súčasťou poľnohospodárskej výroby a zabezpečenia potravinovej bezpečnosti. K tomuto cieľu by malo dopomôcť navrátenie aspoň 10 % poľnohospodárskej plochy späť do krajiny s vysokou rozmanitosťou prostredníctvom napríklad zabezpečenia prepojenia medzi biotopmi, ochrannými pásmi, rotačnou alebo nerotačnou pôdou ležiacou úhorom, živými plotmi, jazierkami či neproduktívnymi stromami. Tieto zmeny by mali taktiež poskytnúť priestor aj pre ostatné voľne žijúce zvieratá, rastliny či prirodzeným škodcom a taktiež dopomôcť ku zvyšovaniu sekvestácie uhlíka, brániť erózii či vyčerpaniu pôdy, filtrovať vzduch

a vodu, podporiť adaptáciu na zmenu klímy a v neposlednom rade aj podporiť poľnohospodársku produkciu. (Bremmer et al., 2021)

Cieľ zníženia emisií a poľnohospodárskej plochy následkom živočíšnej výroby by mal zabezpečiť postupný prechod na udržateľnejší chov hospodárskych zvierat pomocou znižovania závislosti od surovín ako je napríklad sója pochádzajúca z odlesnených pôd a ich nahradením inovatívnymi krmivami ako je napríklad hmyz, morské riasy či vedľajšie produkty z biohospodárstva alebo podpora pestovania rastlinných bielkovín na území Európy. Taktiež zníženie predaja antimikrobiotík určených pre hospodárske zvieratá a akvakultúru o 50 % do roku 2030 by malo znížiť antimikrobiálnu rezistenciu, ktorá je následkom nadmerného a nevhodného používania pri starostlivosti o zdravie ľudí a zvierat. (11) K zabezpečeniu lepšieho zdravia zvierat a kvalite potravín a zachovania biodiverzity majú dopomôcť kvalitnejšie životné podmienky zvierat prostredníctvom nových strategických plánov, usmernení v akvakultúre, právnych predpisov o preprave a spôsobe zabíjania a pomocou možnosti označovania o stupni kvality životných podmienok na etiketách. (European Commission, 2020b)

SPP s novými úpravami pre ekologické poľnohospodárstvo má zabezpečiť nové pracovné miesta, motivovať mladých ľudí v sektore poľnohospodárstva, zaručiť dôstojný príjem poľnohospodárov aj v možných obdobiach kríz rôzneho druhu, zvýšiť výkonnosť v oblasti životného prostredia prostredníctvom lepšieho využívania údajov, environmentálnych noriem a opatrení či intenzívneho zamerania investícií na ekologické a digitálne technológie a praktiky. Táto koncepcia ekologického poľnohospodárstva by mala do roku 2030 zaberat 25 % obhospodarovanej pôdy v EÚ a zvýšiť ekologickú akvakultúru pomocou nových ekologických režimov ponúkajúcich rôzne finančné toky podporujúce udržateľnú produkciu, ktorých cieľom bude aj podpora na používanie digitalizovaných osvedčení o rybných úlovkoch s cieľom zabrániť prístupu nelegálnych produktov na európsky trh. (Európska komisia, 2020)

Obyvatelia by mali mať prístup k dostatočnému množstvu výživných a udržateľných potravín spĺňajúce bezpečnostné, kvalitatívne či zdravotné normy rastlín a dobrých životných podmienok zvierat, kedy by mala byť zároveň zachovaná cenová dostupnosť a ekonomicky spravodlivá návratnosť potravín získaných týmto udržateľným spôsobom. Úniový kódex správania pre zodpovedné obchodné a marketingové praktiky či nové profily nutričného zloženia by mali byť jedným z nástrojov na zabezpečenie udržateľnejšieho a nutrične hodnotného stravovania obyvateľstva, zníženia spotreby energie, zabráneniu nevhodných reklamných kampaní v oblasti cien potravín, zníženia miery plytvania potravinami alebo by mohli dopomôcť zredukovať používanie obalov s prechodom na balenie potravín pomocou inovačných riešení. V snahe posilniť postavenie spotrebiteľov pri rozhodovaní v záujme výberu zdravších potravín by mali slúžiť jednoznačné informácie o výživových hodnotách, označení o udržateľnosti na etiketách alebo prostredníctvom digitálnych možností na zaistenie dostupnosti informácií aj osobám so zrakovým postihnutím. Komisia sa bude taktiež snažiť zaobstarať aj verejnému sektoru ako sú školy, nemocnice či verejné inštitúcie cenovo dostupné udržateľné stravovanie podporujúce lokálne podniky pomocou stanovených minimálnych kritérií obstarávania potravín. Daňové systémy EÚ s jednotlivými daňovými stimulmi by mali dopomôcť k tomuto

udržateľnému prechodu spotrebiteľov v prospech zdravého stravovania, kedy by ceny výrobkov odrážali reálne náklady spojené so znečisťovaním, využívaním limitovaných prírodných zdrojov alebo vzniknutých emisii. (European Commission, 2020b)

2.2.2 Možné negatívne dopady

Keďže EÚ je významným poľnohospodárskym výrobcom a taktiež je súčasťou medzinárodného obchodu s poľnohospodárskymi výrobkami, plánovaná zmena politiky podnietila vedeckú sféru ku preskúmaniu, ako môžu tieto zmeny pozitívne ale aj negatívne ovplyvniť európske či medzinárodné trhy s poľnohospodárskymi komoditami a následne aj širší potravinový a poľnohospodársky systém či priamo obyvateľov. Jednotlivé štúdie sa riadili rôznymi metodikami alebo scenármi, ktoré sa pomocou dát snažia predpovedať následky plánovaných zmien stratégie. Aj keď sa nedá presne predpovedať napríklad budúce správanie spotrebiteľov, štúdie priniesli alarmujúce závery, ktoré by mali dopomôcť k možným úpravám stratégie Farm to fork.

Zatiaľ čo niektoré aspekty ekologického poľnohospodárstva môžu prispieť ku dosiahnutiu cieľov trvalo udržateľného rozvoja, podaktoré prístupy môžu mať obmedzené alebo opačné dopady. Mnohé pozitívne environmentálne účinky ekologickej výroby miznú pri hodnotení na kilogram potravín, kde len napríklad jeden hektár konvenčne obhospodarovanej pôdy za dobrých podmienok efektívneho využitia konvenčných spôsobov hospodárenia produkuje vyšší výnos plodín ako jeden hektár ekologicky obrábanej pôdy. Zvýšenie ekologickej poľnohospodárskej pôdy zo súčasných 7,5 % na najmenej 25 % plánovanej celkovej poľnohospodárskej pôdy môže vytvoriť organickú medzeru vo výnosoch v rozsahu 20-25 % a v niektorých podmienkach až 50 %. Keďže ekologické poľnohospodárstvo si často vyžaduje viac pôdy na produkciu rovnakého množstva potravín, toto zvýšenie by mohlo mať neželané dôsledky na využívanie pôdy a účinky by sa mohli pohybovať od jednoduchej premeny existujúcej tradične obhospodarovanej pôdy bez väčších strát výnosov až po väčšie straty v oblastiach s vysokou rentabilitou z konvenčných systémov hospodárenia, čo by mohlo znamenať potrebu dodatočnej premeny lesov, močiarov alebo iných prirodzených európsky biotopov. (Beckman et al., 2020)

Toto zväčšenie využívaného množstva pôdy na poľnohospodársku výrobu by mohlo ohroziť prirodzenú biodiverzitu a prispieť ku zvýšeniu celkových klimatických vplyvov poľnohospodárstva a všetky priame potencionálne výhody z tejto premeny by mohli byť zatienené ďalšími emisiami skleníkových plynov. Dopady klimatických zmien ako zvyšovanie priemerných teplôt, zrážkové výkyvy či častejšie extrémne prejavy počasia budú spôsobovať silný stres na plodiny a taktiež zmenia tlak škodcov a rôznych chorôb. Zmiernenie týchto dopadov a zvýšenie odolnosti systémov do určitej miery môže zabezpečiť ekologické poľnohospodárstvo s rôznorodejšou produkciou avšak zakázanie chemických a biotechnických inovácií môže spôsobiť menší počet nástrojov na rýchle prispôbenie sa, ktoré si bude vyžadovať meniacu sa klíma, aby sa mohlo predchádzať veľkým výpadkom produkcie. Príkladom môžu byť aj niektorí hmyzí škodcovia, ktorých je možné kontrolovať len pomocou niektorých širokospektrálnych biologických insekticídov, ktoré sú však známe

poškodzovaním včiel medonosných alebo iných necieľových organizmov. (Purnhagen et al., 2021)

Rozšírenie ekologického poľnohospodárstva v podobe limitov využívania napríklad tradičných poľnohospodárskych vstupov pôdy, hnojív, antimikrobiálnych látok a pesticídov by mohlo silno prispieť ku zníženiu priemerných výnosov producentov, keďže vyšší podiel ekologickej výroby by znamenal nárast cien následkom cenových prírážok, ktoré sú spojené s ekologickými výrobkami. Klesajúca tendencia poľnohospodárskych príjmov bude pravdepodobnejšie rýchlejšia ako očakávané znižovanie nákladov. (Beckman et al., 2020) Tento výsledok je v súlade s hodnotiacou štúdiou univerzity Wageningen, ktorá vysvetľuje túto skutočnosť následkom napríklad vyšších dopadov na trvalé plodiny ako sú hrozno, jablká, olivy či citrusy a naopak nižšie dopady pre jednoročné plodiny ako olejnaté semená, repka, pšenica, kukurica alebo cukrová repa, z dôvodu, že v prípade trvalých plodín je k dispozícii menej možností na zníženie vplyvov ako pri jednoročných plodinách. Vyplyvajúce straty vo výrobe pochádzajú zo strát na výnosoch, spôsobujúce negatívny výnosový šok, ako aj zo strát kvality spôsobujúce pokles cien. Tieto straty sa vo všeobecnosti navzájom posilňujú. (Bremmer et al., 2021)

Nové nariadenia stratégie by pravdepodobne silno zasiahli aj sektor produkujúci mäso. Jednotlivé obchodné obmedzenia, ktoré by mali za následok zvýšenie cien poľnohospodárskych produktov a najmä komodít ako napríklad plodiny, krmivá či zníženie používania antimikrobiálnych látok alebo redukovanie stád zvierat s cieľom zníženia produkcie hnoja by mohli znížiť ponuku mäsa až o 14 %. V závislosti od zmeny celkovej ponuky by to mohlo viesť ku zníženiu celkového príjmu pre celý sektor a silnému nárastu cien mäsa. Hoci rastúce ceny výrobcov a klesajúce variabilné náklady by mohli z časti kompenzovať príjem, tieto vplyvy by pravdepodobne neboli dostatočné na vyváženie veľkého poklesu celkových výnosov spôsobený predpokladaným poklesom o 11 % vo výnosoch. Pokles ponuky EÚ a drastické zvýšenie cien výrobcov by mohol do značnej miery znížiť vývoz bravčového mäsa z EÚ o 77 % následkom čoho by EÚ mohla stratiť relatívnu konkurencieschopnosť a dôležité trhové podiely na svetových trhoch s bravčovým mäsom, čo by mohlo spôsobiť rapidne zvýšenie dovozu nie len bravčového ale aj hydinového či hovädzieho mäsa z iných krajín. Napriek značnému poklesu čistej obchodnej pozície v tomto sektore by sa dovoz mäsa do EÚ mohol rozšíriť do takej miery, že by domáce ceny nedokázali zostať na nižších úrovniach a konkurovať dovozu. (Barreiro-Hurle et al., 2021)

Ďalšie negatívne dopady môže spôsobiť aj nepriama zmena využívania pôdy, ktorá nastáva vtedy, keď sa konečný účel používania pôdy zmenil oproti jej predchádzajúcemu využívaniu. Jedná sa napríklad o nahradenie pestovania tradičnej produkcie plodín na potravinárske alebo krmné účely pestovaním plodín na výrobu biokvapalín alebo biopalív. Tento zvýšený dopyt môže umocniť tlak na pôdu, rozšíriť poľnohospodársku pôdu do oblastí s vysokou zásobou uhlíka ako sú lesy či mokrade, čo by mohlo vytvoriť ďalšie emisie skleníkových plynov. Nárast emisií by mal byť podporovaný naďalej nie len európskymi krajinami, ale aj následkom outsourcingu poľnohospodárskej výroby do tretích krajín. (Bremmer et al., 2021)

Aj keď v Európe ako v rozvinutom regióne žije malý počet ľudí s nedostatkom potravín, teda takých obyvateľov, ktorí nemajú prístup minimálne ku 2 100 kalóriám denne, je veľmi

pravdepodobné, že po prijatí stratégie sa ich počet zvýši, keďže priemerné náklady vynaložené obyvateľstvom na potraviny stúpnu až o 13,3 %. To by mohlo znížiť kúpnu silu chudobnejších domácností, keďže ich najväčší podiel na celkových výdavkoch väčšinou tvorí spotreba potravín a taktiež by to mohlo spôsobiť potravinovú neistotu neustále rastúcej európskej populácie. Viditeľný by bol pravdepodobne celkový pokles európskeho blahobytu a HDP. (Beckman et al., 2020)

Aj keď povinnosť označovania pôvodu a nutričných hodnôt potravín na etikete má dopomôcť napríklad spotrebiteľom v správnom rozhodovaní pri výbere potravín, farebné kódovanie môže predstavovať klamlivé informácie podporujúce hlavne nadnárodné spoločnosti. Plánované zmeny v označovaní sú zamerané na produkt bez ohľadu na skonzumované množstvo než na správne označenie výživných hodnôt produktu. (Zordan, 2020)

3. Rozvojové krajiny a stratégia Farm to fork

3.1 Rozvojové krajiny

Rozvojové národy sú vo všeobecnosti typicky charakterizované ako krajiny s nízkou mierou produkcie, majú značné problémy na trhu práce vyplývajúce často z nedostatočnej úrovne vzdelania, slabej infraštruktúry, nesprávnu hygienou či prístupom k potrebnej zdravotnej starostlivosti a celkovými nízkymi nákladmi. Tieto krajiny tvoria v rámci svetového hospodárstva heterogénnu a najpočetnejšiu skupinu, v ktorej jednotlivé krajiny majú väčšinou krátku históriu následkom ich začlenenia do koloniálneho systému imperiálnych mocností v minulosti. Svoju nezávislosť a samostatnosť začali postupne získavať až po druhej svetovej vojne, v dôsledku rozpadu koloniálnej sústavy a tým pádom z bývalých kolónií, polokolónii a závislých území začali vznikať desiatky nových a hlavne politicky samostatných štátov. Tieto krajiny začali fungovať s rovnakými znakmi, ako sú minulosť spojená s kolonializmom, nízka ekonomická úroveň s jednosmerným zameraním ekonomiky, ktorá často spôsobila monokultúrne zameraný exportný obchod. Aj napriek týmto charakteristikám sa niektorým týmto krajinám podarilo premeniť a zlepšiť svoje hospodárstvo ale väčšina týchto krajín sa dostala do začarovaného kruhu chudoby. Rozvojové krajiny zväčša zachytili vedecko-technický pokrok ale aj napriek tomu majú silno nerozvinuté hospodárstvo, ktoré je závislé od vývozu produktov s nízkou pridanou hodnotou a taktiež tieto krajiny spájajú charakteristiky ako sú napríklad podpriemerná životná úroveň či príjmy, nízke tempo rastu oproti ostatným regiónom, nedostatočne rozvinutý priemysel a dopravná infraštruktúra, závislosť od zahraničného kapitálu, slabé využívanie vedecko-technických novínok, slabé predpoklady rozvoja produktivity v poľnohospodárstve či v iných oblastiach, slabá konkurencieschopnosť na svetových trhoch a obmedzenia v medzinárodnom obchode, štátne vlastníctva podnikov a neefektívnosť vyberania daní či platenie dlhov a podobne. Avšak aj napriek heterogenite tejto skupiny sa tu nachádza pár rozvojových krajín, ktoré sa neustále rozvíjajú, podarilo sa im dosiahnuť svojou hospodárskou politikou úroveň väčšiny rozvinutých krajín a stali sa súčasťou najvyspelejších ekonomík na svete. Pre tieto krajiny je veľmi dôležité zapojenie sa do medzinárodnej deľby práce a schopnosť konkurovať svojou produkciou na svetových trhoch, čo umožňuje pritiahnutie priamych zahraničných investícií či rozvoj ekonomiky. (Baumgartner a Zubáľová, 2016) V súčasnosti existuje 152 rozvojových krajín v Strednej a Južnej Amerike, celej Afrike, v takmer všetkých ázijských krajinách a taktiež aj mnoho ostrovných štátov, v ktorých žije približne 6,62 miliardy obyvateľov. Ešte nižšiu úroveň predstavuje štvrtý svet, takzvané najmenej rozvojové krajiny. (WorldData, 2022)

3.1.1 Najmenej rozvinuté krajiny

Krajiny, ktorých je v súčasnosti 46 a väčšina sa nachádza v Afrike a menšie množstvo v Južnej Amerike, Ázii a Oceánii, sú do skupiny najmenej rozvinutých krajín zaradené podľa miery úrovne indexu ľudského rozvoja OSN. Následkom slabých vzdelávacích systémov vedúcich ku menej univerzálnej pracovnej sile či krehkosti a nedostatočného rozvinutia ekonomických systémov sú tieto krajiny veľmi náchylné na ekonomické a environmentálne

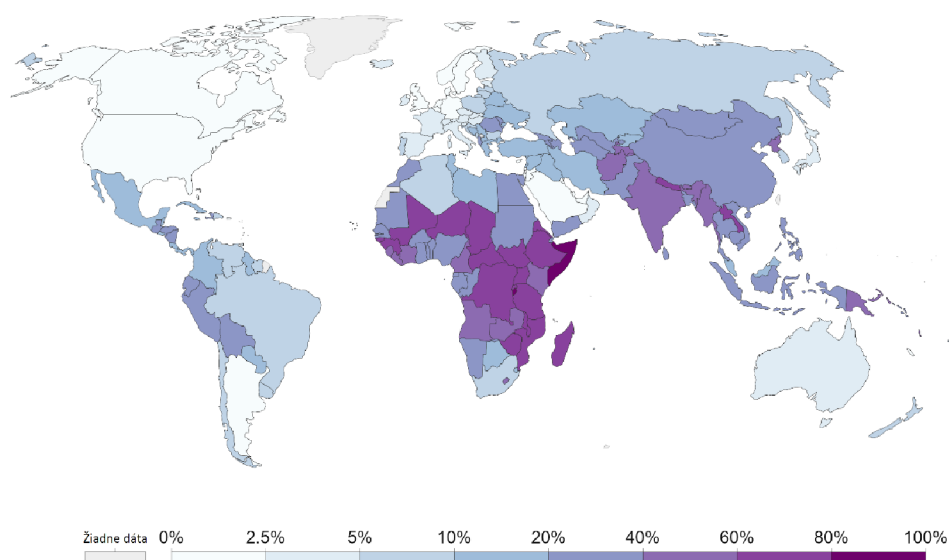
otrasy. Takouto krajinou je napríklad Niger, ktorý je najmenej rozvinutou krajinou na svete. Poľnohospodárskemu a ekonomickému rastu každoročne bránia silné suchá či rozšírený vojenský konflikt a jeho obyvateľstvo trpí silnou podvýživou, z ktorého približne 44 % žije pod hranicou chudoby a taktiež jeho najvyššia miera pôrodnosti zapríčiňuje nárast dopytu po hospodárstve a infraštruktúre krajiny, čo má za následok rôzne problémy a neustále šírenie chudoby. (World Population Review, 2022)

3.2 Poľnohospodárstvo a akvakultúra rozvojových krajín

V rozvojových krajinách je poľnohospodársky sektor hlavným zdrojom zamestnanosti, živobytia a príjmu pre väčšinu populácie, ktorú tvoria prevažne malí farmári. V tomto sektore takmer vždy dochádza k tomu, že podiel poľnohospodárstva na zamestnanosti je vyšší ako jeho podiel z pridanej hodnoty, čo prináša značné negatívne dopady na rozvoj týchto krajín. (Gollin et al., 2011) Aj napriek tomu, že orná pôda a pôda s trvalými plodinami v Afrike zaberá len 6 % celkovej rozlohy, poľnohospodárstvo je v Afrike najdôležitejšou hospodárskou činnosťou a poskytuje zamestnanie približne dvom tretinám pracujúceho obyvateľstva tohto kontinentu a prispieva v priemere 30 až 60 % hrubého domáceho produktu. Až na pár výnimiek je africké poľnohospodárstvo samozásobiteľské a značne závislé od neefektívnych systémov poľnohospodárstva s relatívne nízkou produktivitou, ktorá pramení napríklad z nedostatočnej integrácie medzi rastlinnou výrobou a chovom zvierat, čo spôsobuje, že farmári na veľkých územiach nemajú prístup ku zvieratám na hnojivo alebo na ťahanie. (Middleton et al., 2021) India, ako globálna poľnohospodárska veľmoc, aj napriek výraznému postupnému poklesu podielu poľnohospodárstva na indickom hospodárstve je v dôsledku vysokej miery rastu priemyselného sektora väčšina rodín závislá od príjmov na vidieku, keďže približne 70 % žije vo vidieckych oblastiach a celková potravinová bezpečnosť závisí od pestovania obilnín, ovocia a zeleniny či od zvyšovania produkcie mlieka. Aby bola India schopná zabezpečiť tieto požiadavky, je nutné aby bol jej poľnohospodársky sektor čo najskôr produktívnejší, konkurencieschopný, diverzifikovaný a taktiež udržateľný, keďže už dnes je najväčším producentom mlieka, strukovín, ryže, pšenice či korenín a taktiež je vlastníkom najväčšieho stáda dobytky na svete. (The world bank, 2012) Nepál ako krajina s jednou z najvyšších zamestnaností v poľnohospodárstve využíva približne 30 % celkovej pôdy na poľnohospodárske účely a zamestnáva až dve tretiny trhu práce. Avšak aj napriek priaznivým podmienkam na vysokú produktivitu pôdy, približne 50 % okresov v Nepále pociťuje nedostatok potravín následkom negatívnej obchodnej bilancie, roztriešteného samozásobiteľského poľnohospodárstva, nedostatočných technických znalostí či nedostatku zavlažovacích zariadení a taktiež túto situáciu neustále zhoršuje aj nestále počasie, epidémie škodcov alebo nedostatok hnojív. (FNCCI, 2022) Taktiež aj napríklad v Indonézii poľnohospodárstvo tvorí najvýznamnejšie odvetvie v zamestnanosti a produkcia plodín je dôležitá pre národné hospodárstvo, keďže je najväčším svetovým producentom plantážnych plodín ako je napríklad palmový olej alebo prírodný kaučuk. Aj napriek veľkosti indonézskeho poľnohospodárskeho priemyslu slabý technologický pokrok, klimatické zmeny prinášajúce napríklad časté suchá či problémy v dodávateľskom reťazci spôsobujú prekážky v maximalizácii jeho potenciálu. (Statista, 2022)

Silný sociálno-ekonomický potenciál pre rozvojové krajiny a najmä najmenej rozvinuté krajiny má aj rybolov pobrežný či vnútrozemský, ktorý so sebou nesie značné sociálne, ekonomické a environmentálne výhody. V týchto krajinách vytvára mnoho pracovných miest, podporuje rast exportu, zvyšuje devízový príjem a je hlavným zdrojom bielkovín v potrave a preto je veľmi dôležitý pre zabezpečenie potravinovej bezpečnosti. Aj napriek značnému vývozu a bohatým zásobám rýb či malým alebo žiadnym colným prekážkam, mnoho týchto krajín nedokáže nasledovať zvýšenie svojho podielu na svetovom vývoze následkom rôznych problémov. Ide napríklad o nedostatočné dopravné a skladovacie zariadenia, slabú energetickú infraštruktúru, nedostatok investícií či prostriedkov pre malých prevádzkovateľov, následky spojené s nadmerným rybolovom alebo vyčerpaním zdrojov rýb, znečistenie, slabá spoločná rybárska politika medzi krajinami, prísne systémy noriem kvality a bezpečnosti spojené s rybami produktami a podobne. (UNCTAD, 2017)

Obrázok 2 Podiel pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve, 2019, upravené autorom

Zdroj: Roser, 2022

3.3 Problematika medzinárodného agropotravinárskeho obchodu rozvojových krajín

Medzinárodný obchod s potravinami sa neustále zväčšuje z dôvodu vzájomného spoliehania sa na zabezpečení dodávok potravín prostredníctvom dovozu a vývozu potravinových výrobkov. Táto spolupráca je riadená prostredníctvom voľného medzinárodného obchodu a rôznych dohôd. Lepší prístup na exportný trh je sprevádzaný väčšou konkurenciou a potrebou zabezpečenia dôvery v spoľahlivé dodávky potravín, čo je obzvlášť náročné pre rozvojové krajiny. Aj keď medzinárodný obchod môže byť silným nástrojom na podporenie hospodárskeho rastu, rozvoja a znižovania chudoby, rozvojové

krajiny často následkom rôznych obmedzení nedokážu využiť tieto príležitosti. Ide napríklad o nekvalitnú dopravu a infraštruktúru súvisiacu s obchodom, ktorej len 10% zlepšenie kvality by dokázalo zvýšiť potenciál vývozu poľnohospodárskych výrobkov až o 30 %. Negatívny vplyv na obchod s poľnohospodárskymi výrobkami majú aj zavedené clá, poprípade obmedzenia súvisiace s obchodnými nákladmi ako sú normy alebo prístupy k úveru ovplyvňujúce výkonnosť najmä malých a stredných poľnohospodárskych výrobcov, spracovateľov a obchodníkov. Ďalším problémom je slabé využívanie doplnkových politik ako je politická stabilita či vzdelávanie, ktorých zlepšenie by mohlo prispieť ku modernizácii poľnohospodárstva, pozdvihnúť účasť drobných poľnohospodárov na trhu a celkovo zvýšiť hodnoty obchodu. Výrazný vplyv má aj problematika spojená s dostupnosťou sladkej vody, keďže časté regulačné a infraštruktúrne záťaž bránia efektívnemu využívaniu existujúcich vodných zdrojov. (Moisé et al., 2013)

3.4 Agropotravinársky obchod rozvojových krajín s Európskou úniou

Rozvojová politika EÚ už niekoľko desaťročí vyzdvihuje dôležitosť obchodu s krajinami, ktoré to najviac potrebujú. Pomocou dlhej tradície politiky preferenčného prístupu k vývozu z rozvojových krajín na svoj trh podporuje export z týchto krajín, ktorým vytvára konkurenčné výhody na rozdiel od obchodnej spolupráce s inými krajinami. Už od vzniku Európskeho spoločenstva boli zavedené rôzne systémy preferenčného obchodovania, pomocou ktorých boli niektoré colné sadzby na vývoz z týchto krajín úplne odstránené alebo značne znížené. Táto podpora zvýšenia exportu dopomáha ku zlepšeniu ich globálnej ekonomickej aktivity a celkového rozvoja. Tieto krajiny, ktoré nadobudnú preferenčný prístup na európsky trh, získavajú príležitosť k podpore ich hospodárskeho rastu, trvalo udržateľného rozvoja a taktiež im narastá šanca stať sa žiadúcimi aj pre exportne orientované priame zahraničné investície. V súlade s pravidlami Svetovej obchodnej organizácie platia schémy podporujúce tento obchod rozvojových krajín s EÚ. (Thelle et al., 2015)

3.4.1 Svetová obchodná organizácia

Svetová obchodná organizácia je medzinárodnou organizáciou, ktorá sa ako jediná zaoberá pravidlami obchodnej spolupráce medzi krajinami pomocou jednotlivých dohôd s cieľom zabezpečenia bezpečnej, jednoduchej, predvídateľnej a slobodnej obchodnej spolupráce v prospech všetkých. (WTO, 2022) Na multilaterálnej úrovni EÚ podporuje časť Svetovej obchodnej organizácie zaoberajúcej sa rozvojovou agendou a pomocou rôznych dohôd či stratégií buduje obchodné kapacity s cieľom podporiť rast a bojovať proti chudobe. Ide napríklad o iniciatívu Aid for Trade, čiže Pomoc obchodu, ktorá je v súlade s Agendou 2030 pre udržateľný rozvoj OSN, Európskym konsenzom o rozvoji a globálnou stratégiou EÚ. (Európsky parlament, 2021)

3.4.2 Aid for trade

So zámerom prepojenia európskej rozvojovej a obchodnej agendy bola prijatá v roku 2007 iniciatíva Aid for trade pod vedením Svetovej obchodnej organizácie, ktorej súčasťou je aj EÚ. Keďže obchod je nevyhnutný pre rozvoj a zistenia, že úspešne integrované rozvojové krajiny do svetovej ekonomiky patria medzi tie, ktorým sa najlepšie darí bojovať s chudobou, ciele tejto iniciatívy boli hneď jasné. Aid for trade dopomáha ku spomínanej integrácii do medzinárodného obchodného systému s cieľom ponúknutia výhod hospodárskej spolupráce, čo môže prispieť napríklad ku rozvoju ich hospodárskych kapacít, riešiť ich vnútorné obmedzenia obchodu ako je slabá infraštruktúra alebo nedostatok zručností pracovnej sily, môže znížiť celkovú chudobu, podporiť rodovú rovnosť a ekonomické postavenie žien, zlepšiť stav obchodovania či celkovo podporiť ich vlastný trvalo udržateľný rozvoj. Vlády rozvojových krajín sú prostredníctvom tejto iniciatívy podporované k tomu, aby sa pripojili k jednotlivým obchodným dohodám a zároveň darcovské krajiny zabezpečujú, aby bola príjemcom pomoci poskytnutá podpora na prekonanie prekážok v ich obchodovaní. Na zabezpečenie efektívnosti tejto stratégie je potrebný každoročný monitoring a hodnotenie celkovej výkonnosti obchodu, ktorý umožňuje preskúmanie dosiahnutých pokrokov na miestnej a regionálnej úrovni a neustále upravovanie a zlepšovanie tejto agendy. K tomu, aby boli dosiahnuté ciele tejto iniciatívy, je nutné silné a súvislé zapojenie politických nástrojov ako technická pomoc, budovanie kapacít alebo podpora rozpočtov. Táto iniciatíva obsahuje európske obchodné nástroje s partnerskými obchodnými partnermi, ktoré dnes poskytujú preferenčné zaobchádzanie 126 krajinám s oprávnením na rozvojovú pomoc, z ktorých má 54 krajín platné dohody o voľnom obchode a 72 krajín získava túto pomoc prostredníctvom Všeobecného systému preferencií (ďalej len VSP). (European Commission, 2021c)

3.4.3 Všeobecný systém preferencií

Účelom VSP, o ktorý požiadala Konferencia OSN o obchode a rozvoji krajiny rozvinuté, je dopomôcť rozvojovým krajinám obchodovať na trhu EÚ pomocou znížených colných sadzieb na ich tovar. Tieto preferencie získavajú krajiny, ktoré Svetová banka klasifikuje ako s úrovňou príjmov pod vyšším stredným príjmom, nevyužívajú výhody inej dohody poskytujúcej preferenčný prístup na európsky trh až na najmenej rozvinuté krajiny, ktoré získavajú výhody z dojednaní Všetko okrem zbraní (ďalej len EBA) a taktiež sú tieto krajiny povinné ratifikovať 27 medzinárodných dohovorov a musia spolupracovať s Európskou komisiou. Zo začiatku boli týmto krajinám poskytované jednostranné colné preferencie, ktoré im vytvárali dodatočné príjmy z vývozu a následne ich mohli využiť na svoj vlastný trvalo udržateľný rozvoj. Štandardný systém preferencií poskytuje zníženie cla na množstvo colných položiek, avšak jeho kritériá oprávnenosti boli sprísnené, aby zahrňovali len najzraniteľnejšie krajiny, ktoré majú nízky alebo stredný príjem, a tým sa z pôvodných 176 krajín počet znížil na 15 príjemcov v roku 2020. Medzi tieto krajiny patrí napríklad India, Indonézia, Keňa, Sýria, Uzbekistan alebo Vietnam. V roku 2012 sa reforma zamerala na najmenej rozvinuté krajiny, pričom sa zachovali tri zložky systému a teda:

- **Všeobecný systém preferencií; VSP**
- **Všeobecný systém preferencií +; VSP+**
 - Všeobecný systém preferencií + (ďalej len VSP+) je osobitným stimulačným opatrením, ktorý podporuje trvalo udržateľný rozvoj či dobrú správu vecí verejných dnes 8 zraniteľným krajinám s nízkymi a nižšími strednými príjmami, pomocou zníženia ciel na 0 % pre 66 % všetkých colných položiek, ktoré sú označené za zraniteľné. Podmienkou je ratifikácia 27 medzinárodných dohovorov spojených s udržateľným rozvojom, so základnými ľudskými právami či právami zamestnancov a životného prostredia a taktiež aj dohovorov bojujúcich proti výrobe a pašovaniu nelegálnych drog. Pri porušení týchto požiadaviek sa colná koncesia pozastavuje. VSP + platí napríklad pre Bolíviu, Mongolsko, Pakistan, Filipíny či Srí Lanku. (Európsky parlament, 2021)
- **Všetko okrem zbraní; EBA**
 - Táto iniciatíva, zavedená v roku 2001, dnes poskytuje najmenej rozvinutým krajinám dovoz do EÚ na neobmedzené obdobie bez ciel a kvót všetkému tovaru, ktorý nezahŕňa tovar spojený so zbrojením a tým sa stáva najotvorenejším trhom pre najmenej rozvinuté krajiny. Z dnešných 48 krajín tvorí 38 afrických, 8 ázijských, 5 krajín je tichomorských a len jedna pochádza z karibskej oblasti, Haiti. Po Haiti sú to napríklad Afganistan, Bhután, Burundi, Etiópia, Kiribati, Lesotho, Malawi, Somálsko, Uganda alebo Zambia. (Európsky parlament, 2021)

3.4.4 Obchodovanie krajín AKT s Európskou úniou

Zoskupenie krajín AKT predstavuje združenie 79 afrických, karibských a tichomorských štátov, s ktorými EÚ spolupracuje prostredníctvom osobitných vzťahov. Nápad zoskupenia týchto krajín bol podmienený problémami ako sú napríklad veľká vzdialenosť medzi týmito regiónmi, izolovanosť od pevniny niektorých ostrovných štátov, nedostatočná infraštruktúra, vzájomná rivalita, hospodárstvo poznačené vojnovými konfliktami či celkové monokultúrne poľnohospodárstvo, silné dopady klimatických zmien alebo nekonzistentný domáci trh. Pod náporom týchto problémov vznikla potreba prehĺbenia ich vzájomnej spolupráce a spolupráce s EÚ. (Cihelková, 2003) V rámci AKT rozlišujeme 7 regionálnych zoskupení:

- CARIFORUM: karibský región
- Západná Afrika
- Stredná Afrika
- Východná a Južná Afrika
- Východoafrické spoločenstvo
- Spoločenstvo pre rozvoj regiónu južnej Afriky
- Oblasť Tichomoria

Obchodná spolupráca EÚ s týmito krajinami sa za posledných 10 rokov zvýšila až o 50 % čím sa stala jej hlavným obchodným partnerom v oblasti vývozu aj dovozu

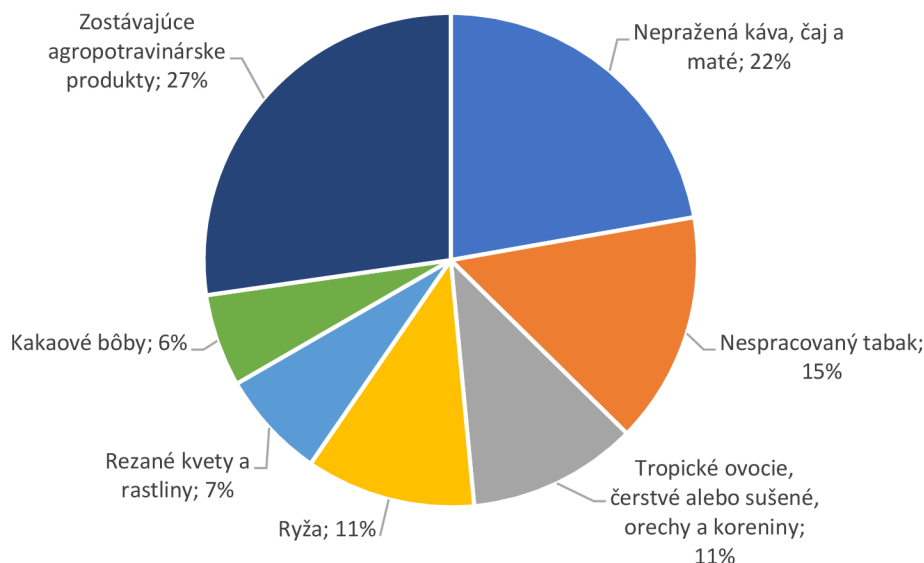
a prináša európskemu obyvateľstvu rozmanité tropické a mimosezónne výrobky alebo tovar za konkurencieschopné ceny.

Hlavným nástrojom na obchodovanie medzi krajinami AKT a EÚ sa stali obchodné a rozvojové Dohody o hospodárskom partnerstve v rámci dohody z Cotonou z roku 2000 a niektoré z týchto krajín využívajú aj už spomínaný privilegovaný prístup prostredníctvom VSP. Tieto dohody sú zakotvené v cieľoch udržateľného rozvoja, ľudských práv a rozvoja a taktiež sú zlučiteľné so Svetovou obchodnou organizáciou, keďže presahujú rámec tradičných dohôd o voľnom obchode a tým ponúkajú krajinám príležitosť rokovať o fungovaní voľného obchodu zameraného na rozvoj. (European Commission, 2022b)

3.5 Agropotravinársky import z rozvojových krajín do Európskej únie

Európsky trh je pre dodávateľov z rozvojových krajín jedným z najatraktívnejších z dôvodu jeho veľkosti, celoročnému dopytu a závislosti. Len v roku 2020 bola celková hodnota agropotravinárskeho obchodu s importom krajín využívajúcich VSP a EBA do EÚ v hodnote 2 939 miliónov eur. (European Commission, 2021d) Aj keď sa krátkodobé potreby a ceny často menia, agropotravinársky dopyt je celkom stabilný a objemný. Keďže za posledné roky je vidieť značný pokles európskych fariem na ovocie a zeleninu a aj keď je produkcia viac-menej stabilná, dlhodobý trend produkcie mierne klesá. Taktiež je táto produkcia závislá od konkrétnych ročných období, tak sa európski kupujúci neustále snažia hľadať spoľahlivých dodávateľov prevažne ovocia a zeleniny kedykoľvek počas roka. Aj keď je EÚ celkom sebestačnejšia v zelenine ako v čerstvom ovocí, rozvojové krajiny zväčša dovážajú proti sezónne druhy zeleniny ako sú paradajky, fazuľa, paprika alebo rôzna tropická zelenina. Rozvojové krajiny taktiež zohrávajú úlohu v zásobovaní tropickým ovocím, ktoré je veľmi atraktívne pre európskych spotrebiteľov a to prináša mnohým vyvážajúcim rozvojovým krajinám s vhodnými klimatickými podmienkami výrazné výhody a zvýšenú produkciu. Postupná zmena správania kupujúcich smerom k udržateľnejším potravinám sa značne prejavuje aj na zmenách prístupu dodávateľov. Keďže domáca ponuka organických potravín vo všeobecnosti nie je schopná uspokojiť narastajúci európsky dopyt, vznikajú nové príležitosti aj pre dodávateľské rozvojové krajiny. (CBI, 2021) Prehľad najdovážanejších produktov predstavuje graf číslo 4.

Graf 4 Top EÚ agropotravinársky import z krajín VSP a EBA v roku 2020 podľa kategórie, upravené autorom

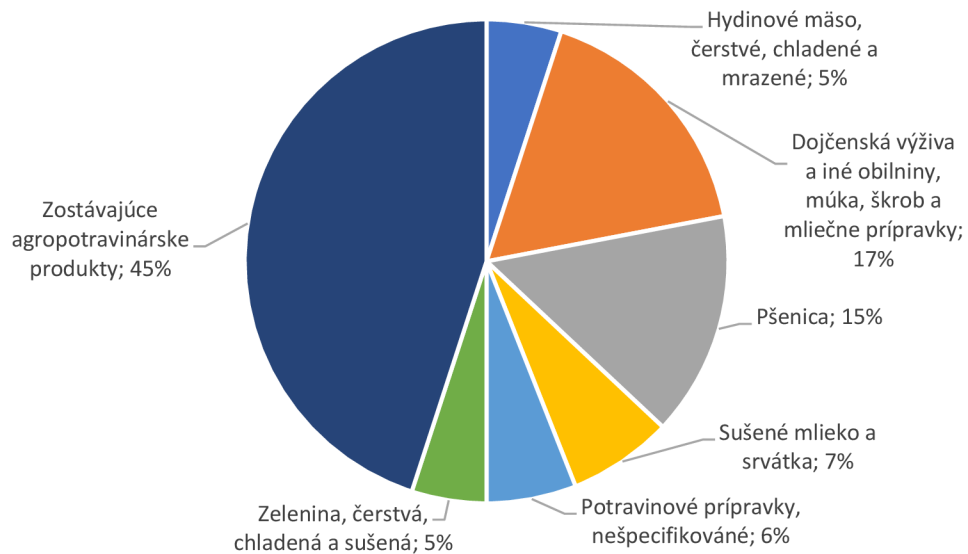

Zdroj: European Commission, 2021d

3.6 Agropotravinársky export do rozvojových krajín z Európskej únie

Vývoz produktov poľnohospodárstva do tretích krajín každým rokom rastie následkom neustále zväčšujúceho sa dopytu veľmi rýchlo rastúcej populácie a jej urbanizácie, kde domáca produkcia nestačí na uspokojenie rastúcich nutričných potrieb z hľadiska kvality a kvantity a preto je spoľahlivý a pravidelný dovoz pre tieto krajiny veľmi dôležitý na zabezpečenie potrebnej potravinovej bezpečnosti. (European Commission, 2021a) V roku 2020 bola celková hodnota agropotravinárskeho obchodu s exportom z EÚ do krajín využívajúcich VSP a EBA v hodnote 4 984 miliónov eur. (European Commission, 2021d) Dovozy do týchto krajín je možné rozdeliť na dve dominujúce skupiny produktov. Prvú skupinu predstavujú takzvané luxusné výrobky, ktoré sa dovážajú hlavne pre relatívne bohatých spotrebiteľov v týchto krajinách. Jedná sa zväčša o spracované potraviny, alkoholické nápoje ako víno, liehoviny či pivo, rôzne minerálne vody, syr, pečivo ako chlieb či koláče a taktiež čokoláda. Druhá skupina produktov je zväčša schopná konkurovať miestnej produkcii potravín a je určená pre spotrebu všetkých obyvateľov. Celkovo medzi najviac dovážané komodity patria hlavne spracované potraviny. Najväčší nárast za posledné roky zaznamenali hlavne obilniny a mliečne výrobky, čo je spôsobené najmä nárastom dovozu plnotučného sušeného mlieka a dôležitú komoditu tvorí aj bravčové mäso, hydina a mäsové droby. (Matthews a Soldi, 2019)

Graf 5 Top EÚ agropotravinársky export do krajín VSP a EBA v roku 2020 podľa kategórie, upravené autorom

Zdroj: European Commission, 2021d

Z nasledujúceho grafu môžeme vidieť značnú pozitívnu obchodnú bilanciu následkom vyššieho vývozu agropotravín z EÚ do týchto krajín v období rokov 2010 až 2020.

Graf 6 Štruktúra agropotravinárskeho obchodu EÚ s krajinami VSP a EBA, 2010-2020, upravené autorom

Zdroj: European Commission, 2021d

3.7 Možné dopady stratégie na rozvojové krajiny

3.7.1 Možné pozitívne dopady

Zvláštna časť stratégie Farm to fork sa zaoberá vonkajším rozmerom, ktorého cieľom je podpora globálnej transformácie. Táto časť je veľmi kľúčová nie len preto, že výzvy ako napríklad zmena klímy, strata biodiverzity, vplyvy na verejné zdravie, dobré životné podmienky všetkých zvierat alebo životné príjmy poľnohospodárov je nutné riešiť globálne a na ich riešenie sú potrebné spoločné reakcie medzinárodných politik ale aj pre to, že vplyvy potravinového a poľnohospodárskeho systému siahajú aj mimo Európu a je ich nutné neodkladne riešiť. Jednotlivé ciele tejto stratégie spolu s cieľmi udržateľného rozvoja sú vytvorené za účelom celosvetového prechodu na udržateľné agropotravinárske systémy. K tomuto zámeru bude nutná politická medzinárodná a obchodná spolupráca, ktorá bude podporovať tento udržateľný prechod ekologickými zmenami a bude ovplyvňovať všetkých obchodných partnerov v súvislosti dvojstranných, regionálnych a viacstranných spojenectiev. Táto spolupráca by teda mala ovplyvniť aj rozvojové krajiny, s ktorými spolupracuje a bude ich hlavným podporovateľom v ich úspešnom prechode na ekologickejší systém prostredníctvom komplexných a celistvých zmien a politik v prospech ich prírody, celkového hospodárskeho rastu ale aj ľudských práv, rodových záležitostiach, mieru a bezpečnosti.

Jednotlivé opatrenia by mali prostredníctvom európskej obchodnej politiky a plnením ambiciózných záväzkov zo strany rozvojových krajín prispieť ku celkovej kvalitnejšej spolupráci v problematikách ako sú plnohodnotné životné podmienky zvierat, používanie pesticídov či problém silnej antimikrobiálnej rezistencie. Taktiež sa bude snažiť o propagáciu medzinárodných štandardov v agropotravinárskom sektore a podporovať produkciu výrobkov spĺňajúce tieto bezpečnostné a udržateľné štandardy, ktoré budú podporovať aj malých poľnohospodárov ku prístupu na trh. Tieto zmeny by mali prispieť ku zlepšeniu situácie v oblasti výživy a potravinovej neistote a kompletnému posilneniu odolnosti ich potravinových systémov a zníženiu miery plytvania potravín. Stratégia bude taktiež podporovať medzinárodnú spoluprácu v oblasti výskumu a inovácií v agropotravinárskom sektore, ktoré by mali prispieť ku adaptácií na dopady zmeny klímy a dopomôcť ku ich zmierneniu, podporiť agroekológiu či zachovať biodiverzitu a podporiť udržateľnú starostlivosť o krajinu, vytvoriť spravodlivé hodnotové reťazce, umožniť zdravé a výživné stravovanie, predchádzať potravinovým krízam a automaticky na nich reagovať, vylepšiť ochranu proti škodcom a zlepšiť zdravie rastlín či zvierat alebo aj celkovo vylepšiť udržateľnosť svojich humanitárnych zásahov a zásahov podporujúcich rozvoj. Ďalej by tieto opatrenia mali znížiť celkový tlak na biodiverzitu nie len v rozvojových krajinách ale aj na celom svete a zabezpečiť lepšiu ochranu ekosystémov napríklad aj znížením obchodu s voľne žijúcimi zvieratami, ktorých znížená konzumácia by mala zabrániť možným chorobám a pandémiám v budúcnosti. Keďže aj Európa je silno zodpovedná za enormné odlesňovanie a degradáciu lesov, ako napríklad v prípade výrubu lesov v Indonézii s cieľom produkcie palmového oleja aj pre európsky trh, legislatívne návrhy tejto stratégie by mali takto neudržateľne získaným produktom minimalizovať alebo celkovo zakázať prístup

na európsky trh. Zvláštne opatrenia by mali byť zamerané na boj proti nadmernému rybolovu, netolerovať produkty nezákonného, nenahláseného a neregulovaného rybolovu a celkovo by mali podporiť udržateľný rybolov a využívanie morských plodov či zlepšiť manažment pobrežných zón, riadenie oceánov a námornú spoluprácu. Rozvojovým krajinám budú aj naďalej ponúkané výhody zo schém podporujúcich ich prístup na európsky trh pod podmienkami spĺňania príslušných noriem a úprav a v záujme riešenia celosvetovej antimikrobiálnej rezistencie budú musieť produkty živočíšneho pôvodu spĺňať nové prísne požiadavky na používanie antibiotík. Tie však budú zohľadňovať aspekty ich životného prostredia a dovozné tolerancie na pesticídne látky, ktoré nie sú povolené v EÚ, budú schválené tak, aby dodržiavali normy a povinnosti Svetovej obchodnej organizácie. Bude sa jednať taktiež aj o toleranciu látok v pesticídoch na ochranu rastlín, kedy bude zároveň podporovaný prechod na udržateľnejšie metódy ochrany a budú propagované alternatívne prípravky alebo spôsoby na ochranu rastlín. (Európska komisia, 2020)

Príkladom dopadov takýchto zmien môže byť aj najväčší obchodný partner zo skupiny rozvojových krajín, Afrika. Aj napriek jej mnohým politickým, ekonomickým a sociálnym výzvam každý deň rastie vonkajší záujem o tento kontinent s najrýchlejšie rastúcou populáciou na svete, zvyšujúcimi sa príjmami, rozrastajúcim sa trhom a so značným množstvom prírodných zdrojov. Európske dlhodobé vzťahy sa odrazili aj na náraste politických vzťahov medzi africkými krajinami ale aj krajinami ako Čína, Japonsko, Južná Kórea, India alebo USA. Aj napriek týmto partnerstvám zostáva EÚ hlavným obchodným partnerom poskytujúci najväčšie množstvo darcovskej rozvojovej pomoci, dôležitým spojencom vo sfére bezpečnosti a najväčším zdrojom afrických priamych zahraničných investícií, ktorých v roku 2016 až 40 % vlastnili členské štáty EÚ. Partnerstvo sa rokmi postupne rozvíjalo prostredníctvom rôznych záväzkov, reforiem či aliancií. Ekonomické a politické podmienky Afriky budú určujúce pri rozvíjaní jej agropotravinárskeho sektora a vidieckeho hospodárstva a preto aj stratégia Farm to fork a jej logika nástrojov pomoci môže byť značne nápomocná. Pozitívne dopady, ktoré môže so sebou priniesť, je nutné zabezpečiť prostredníctvom napríklad:

Začlenenia manažmentu pôdy a prírodných zdrojov a opatrení v oblasti klímy do politik a programov: Postupné pretváranie agropotravinárskych systémov v Afrike na trvalo udržateľné, ktoré by boli odolnejšie voči zmene klímy, si vyžaduje silnú politickú ochotu a spoluprácu vlád, podnikov a aj obyvateľov. Efektívne dopady môže priniesť napríklad podpora digitálnej transformácie afrického poľnohospodárstva, ktoré by boli schopné digitálne mapovať a určovať polohu na informovanie farmárov o aktuálnych potrebách živín v konkrétnych pôdach a tým zabrániť nadmernému používaniu živín, spracovať údaje zo systému monitorovania Zeme Copernikus alebo aj zlepšiť prístup k databázam globálneho monitorovania životného prostredia a bezpečnosti. Potrebná odborná príprava nielen farmárov v oblasti inteligentného poľnohospodárstva, klímy, ekosystémov alebo efektívneho a bezpečného používania hnojív by mohla minimalizovať používanie agrochemikálií. Podpora lokálneho agrolesníctva a zavedenie trvalo udržateľného hospodárenia vo všetkých typoch lesov, aj tých už degradovaných, môže prispieť ku celkovej odolnosti voči zmene klímy a zlepšiť kvalitu biodiverzity. Tak ako aj európski farmári a hospodári, tak aj africkí by mali získavať určité podporujúce stimuly

za praktizovanie udržateľného obhospodarovania prostredníctvom opatrení alebo mechanizmov, pričom sa im zabezpečí ich vlastníctvo pôdy. Keďže nielen poľnohospodárstvo ale aj výroba potravín ovplyvňujú zmenu klímy, je nutné zabezpečiť celkový udržateľný potravinový reťazec a teda všetky jeho prvky spojené s výrobou, skladovaním, spracovaním a distribúciou ale aj následnou prípravou či spotrebou potravín a ich plytvaním. Toto environmentálnejšie potravinové hospodárstvo by mohlo byť zdrojom miliónov pracovných miest a zvýšiť pridanú hodnotu v potravinových hodnotových reťazcoch.

Upevnenia bezpečného prístupu na pozemok: Značné medzery a nedostatky v údajoch a neúplných databázach sú neustále dôvodom neúčinnosti rozhodnutí o využívaní a riadení pôdy a prírodných zdrojov. Podpora aktualizácie týchto údajov prostredníctvom transparentného a komplexného informačného systému by malo dopomôcť ku analyzovaniu a monitorovaniu vhodných spôsobov využívania pôdy v nestabilných prostrediach, ako sú napríklad polosuché oblasti, a tým znížiť ich celkový nepriaznivý vplyv na prírodné zdroje, živobytie a celkovú biodiverzitu. Tieto údaje by mohli byť nápomocné aj pri riešení konfliktov spojených s prírodnými zdrojmi a riešiť problematiku zavlažovania. Časté problémy s vlastníctvom pozemku, ako napríklad land grabbing², majú najmä marginalizované a znevýhodnené skupiny obyvateľstva a často zvlášť ženy. Týmto obyvateľom by malo dopomôcť zodpovedné zabezpečenie pozemkových práv prostredníctvom implementácie priaznivých pozemkových politík a zákonov zameraných na prístupové a užívateľské práva. Príkladom môže byť napríklad vytvorenie potrebných individuálnych a obecných osvedčení, listín alebo aj dočasných vlastníckych práv a dohôd o využívaní pôdy alebo aj potrebné územné plánovanie a monitorovanie na podporu dobrej správy a manažmentu pôdy či prírodných zdrojov.

Podpory rozvoja hodnotového reťazca: Na zabezpečenie udržateľného a konkurencieschopného potravinového reťazca sú potrebné kvalitné a dobre fungujúce hodnotové reťazce, ktoré zabezpečujú dobrú spoluprácu medzi jednotlivými aktérmi tohto reťazca a podporujú výmenu tovaru a potrebných informácií od výrobcov až po spotrebiteľov. Jednotlivé kroky by mohli dopomôcť riešiť pretrvávajúce prekážky či nedostatky prostredníctvom zamerania sa na agrospracovanie, rozvoj podnikania, marketing, vzájomné vzdelávanie, koordináciu politík alebo aj na podporu regionálnej integrácie a zosúladenie predpisov, čo by mohlo dopomôcť prepojiť tieto hodnotové reťazce. Celkovo by malo nastať aj posilnenie a rozšírenie existujúcich iniciatív nielen národného ale aj regionálneho hodnotového reťazca.

Prehĺbenia regionálnej obchodnej integrácie: Zamerania sa aj na regionálne trhy a domácu výrobu či uľahčenie obchodu je ďalším podporným krokom ako vytvoriť kratšie dodávateľské reťazce a podporiť obchod. Celkové zameranie sa na strategické domáce a regionálne politiky by malo podnietiť hospodársky rozvoj.

² Fenomén rozvinutý najmä v rozvojových krajinách, ktorý spočíva v získavaní veľkých častí pôdy na rozvoj monokultúr v neprospech domácich obyvateľov, často podvodom alebo násilím

Zvýšenia konkurencieschopnosti afrického potravinárskeho priemyslu: Ku zvýšeniu konkurencieschopnosti by mali dopomôcť kroky, ktoré budú vykonávané prostredníctvom predvídateľných a ucelených politík a záväzkov a ich neustálym monitorovaním. Príkladom môže byť zabezpečenie lepšej infraštruktúry ciest a prístavov, čo by malo značne znižovať náklady a čas na dopravu, zefektívnenie hraničných priechodov a colných procesov na uľahčenie vývozu alebo podporiť tvorbu transparentných predpisov a efektívnej správy, čo by mohlo dopomôcť ku prilákaniu nových priamych zahraničných investícií, ku znižovaniu prevádzkového rizika a celkového zabezpečenia spoločnostiam udržať sa v podnikaní. Taktiež celková podpora výskumných poznatkov o konkurencieschopnosti, trhovej informovanosti, kooperácii v reťazci a celom podnikateľskom prostredí môže napomôcť ku celkovej transformácii na udržateľnejší potravinový reťazec, ktorý by mal podporiť rozvoj tohto odvetvia, vytvoriť nové pracovné miesta, lepšie príjmy a normy o bezpečnosti a udržateľnosti potravín. (Arnold et al., 2019)

3.7.2 Možné negatívne dopady

Kapitola 2.2.2, skúmajúca možné negatívne dopady stratégie na EÚ naznačila, že efektívne plnenie cieľov tejto stratégie by mohla spôsobiť zníženie poľnohospodárskej produkcie v EÚ. Tento dopad by mohol viesť k zníženiu vývozu poľnohospodárskych produktov a taktiež pravdepodobne spôsobiť zvýšenie dovozu týchto produktov do Európy z krajín obchodných partnerov a teda aj tých rozvojových, čo to môže byť príčinou vzniku nových rizík v súvislosti s tokmi poľnohospodárskych komodít do EÚ. Rôzne štúdie predpokladajú, že výroba by sa mohla presunúť do Ázie, Latinskej Ameriky a najmä do Afriky, ktorá má veľký potenciál na rozšírenie poľnohospodárskej výroby, keďže je o nej známe, že vlastní až 60 % svetovej neobrábanej ornej pôdy. Ak nastane zväčšenie pôdy na pestovanie exportnej poľnohospodárskej produkcie následkom zvýšenia dopytu, môžu vzniknúť podobné následky, aké sú popísané v možných negatívnych dopadoch stratégie na EÚ. (Barreiro-Hurle et al., 2021) Tento zvýšený tlak na pôdu rozvojových krajín môže prispieť k jej degradácii, zhoršeniu biodiverzity a celkovým negatívnym príznakom klimatickej zmeny, ktoré už teraz silno zužujú rozvojové krajiny. Nové ekologické poľnohospodárstvo s rozmanitejšou produkciou nemusí byť ani v týchto krajinách dostatočne účinné a nové nariadenia obmedzujúce chemické a biotechnické inovácie môžu podobne ako v Európe zmenšiť objem možností, ako proti týmto problémom bojovať, prispôbiť sa im a ako zabezpečiť potrebnú plynulú dodávku potravín. (Purnhagen et al., 2021) Taktiež to môže mať značný dopad na zmenšenie dostupnej plochy na domácu spotrebu. Príkladom môže byť Malajzia alebo Indonézia, v ktorých sa oblasti na pestovanie palmového oleja za posledné desaťročia neustále rozširovali a podľa predpokladov spôsobili stratu až jednej tretiny lesa. (Rudloff a Wieck, 2020) Celkový geografický presun vo výrobe následkom nižšej európskej produkcie by mohol podkopať environmentálne ambície a výhody pre biodiverzitu. Jedná sa napríklad o zníženie vzniku skleníkových plynov v európskom poľnohospodárstve, čo však môže byť kompenzované vyššími emisiami zo zvyšujúcej sa poľnohospodárskej výroby mimo EÚ a teda a aj v rozvojových krajinách. Aj keď jedným z hlavných cieľov tejto stratégie je zlepšiť biodiverzitu Európy prostredníctvom opatrení, spôsobený presun produkcie by mohol zapríčiniť celosvetovú

stratu biodiverzity, čo by mohlo ďaleko prevýšiť zisky biodiverzity v Európe. (Barreiro-Hurle et al., 2021) Táto expanzia produkcie by mohla značne pôsobiť aj na bohatosť druhov rozvojových krajín. Keďže biodiverzita je nerovnomerne rozložená, menšia bohatosť sa nachádza v miernych pásmach ako vo väčšine Európy a väčšia pestrosť je zas umiestnená v oblasti rovníka, kde žije väčšina endemických druhov cicavcov, vtákov a oboživelníkov. Tieto druhy, zväčša v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike by mohli byť silno ohrozené a smerujúce k vyhynutiu zvyšujúcim sa rizikom tejto expanzie. (Dekeyse a Woolfrey, 2021)

Nariadenia v stratégii by mali byť implementované v urýchlennom procese, čo môže regulátorom a aktérom potravinových systémov rozvojových krajín spôsobiť značné problémy, keďže im môže trvať dlhší čas, kým budú schopní zosúladiť tieto nové potravinové požiadavky so svojou politikou, nariadeniami, obchodnými rozhodnutiami a celkovým potravinovým systémom. Tieto politické procesy môžu byť príčinou politickej neistoty a vzniku prechodnej regulačnej fázy spôsobenej oneskorením v niektorých krajinách až o päť rokov. (Sihlobo, 2021)

Rozvojové krajiny už mnohé roky obchodnej spolupráce s EÚ dodržiavajú rôzne prísne regulačné normy a nariadenia týkajúce sa napríklad alergénov, správnej poľnohospodárskej praxe, detskej práce, udržateľnosti poľnohospodárstva a taktiež musia vlastniť rôzne potrebné certifikáty. V týchto krajinách, ktorých prvovýroba je v malom rozsahu, je oveľa problematickejšie implementovať tieto nové pravidlá, nariadenia a certifikáty dodávateľského reťazca napríklad z dôvodu, že spoločnosť na konci tohto reťazca musí znášať značné náklady následkom veľkého počtu malých a priestorovo rozptýlených dodávateľov a taktiež to na tieto zväčša malé farmárske domácnosti s chudobnými zdrojmi môže pôsobiť deštruktívne. Z finančného hľadiska si len zriedkavé množstvo farmárov bude môcť dovoliť vysoké náklady na dodržiavanie týchto nových nariadení či certifikácie ale aj na vytvorenie nových technických kapacít. Bez značnej finančnej podpory hrozí týmto podnikateľom vylúčenie z nového udržateľného agropotravinárskeho systému a možnosti účasti na exportných trhoch. (Rudloff a Wieck, 2020)

Kvalita poľnohospodárstva rozvojových krajín môže byť podobne ako kvalita toho európskeho ohrozená následkom zníženia používania pesticídov a hnojív. Príkladom môže byť obilie, ktoré následkom zníženia využívania pesticídov môže byť náchylné na toxíny húb a tým sa stane nevhodným ako potravinou, tak aj krmivom. Podobne toto zníženie používania živín a pesticídov môže viesť ku nižšej hektárovej úrode plodín alebo ich veľkosti a tým tieto plodiny nedostatočnej kvality môžu byť spotrebiteľmi menej ocenené. To môže byť celkovo príčinou väčšieho nedostatku, rastu cien a negatívnej obchodnej bilancie následkom zníženia vývozu. (Bremmer et al., 2021)

Keďže EÚ je najväčším vývozcom a druhým najväčším dovozcom poľnohospodárskych produktov, tieto zmeny stratégie môžu spôsobiť zvýšenie nie len európskych cien ale aj cien globálnych, čo môže mať značný dopad na rozvojové krajiny. Toto zvýšenie by mohlo nastať hlavne pri produktoch, ktoré by zaznamenali veľký pokles vývozu z EÚ ale aj pri produktoch s klesajúcou produkciou následkom globálneho outsourcingu výroby na zabezpečenie vyplnenia európskej medzery v ponuke. (Beckman et al., 2020) Vyššie ceny by mohli negatívne ovplyvniť väčšinu mestských spotrebiteľov a aj keď toto stúpnutie cien by mohlo

z dlhodobého hľadiska zvýšiť príjmy väčšiny vidieckych výrobcov, ktorí sú zväčša chudobní farmári, v krátkom čase však možno očakávať nárast potravinovej neistoty následkom pomalého prispôsobenia sa výrobcov. Niektoré chudobné krajiny, hlavne tie africké, sú obzvlášť náchylné na zmeny súvisiace s cenami potravín a s výraznou závislosťou na dovoze potravín, ktorá sa pravdepodobne bude zvyšovať. (Dekeyse a Woolfrey, 2021) Štúdia USDA podľa jednotlivých scenárov predpokladá, že tieto vyššie medzinárodné ceny potravín by mohli spôsobiť, že do roku 2030 budú desiatky miliónov ľudí najmä v Afrike a Ázii ovplyvnení potravinovou neistotou. (Beckman et al., 2020)

3.8 Reakcia na možné dopady stratégie

Ani táto stratégia sa neobišla bez vernej diskusie, ktorá so sebou priniesla rôzne reakcie a podnietila vznik mnohých štúdií skúmajúcich, ako môže implementovaná stratégia ovplyvniť nielen prírodu ale aj všetkých aktérov reťazca. Výsledky štúdií, z ktorých boli niektoré použité aj v tejto práci, ako napríklad hodnotiaci štúdia Univerzity Wageningen, správa od USDA: amerického Ministerstva poľnohospodárstva a ekonomickej výskumnej služby alebo aj hodnotiaci štúdia EÚ od JRC: Spoločného výskumného centra, priniesli možné pozitívne ale aj alarmujúce negatívne dopady, ktoré by mohli zasiahnuť nie len európske hospodárstvo a jeho obyvateľov ale aj hospodárstvo a obyvateľov krajín rozvojových aj napriek ambicióznym cieľom tejto stratégie. Všetky zverejnené analýzy prinášajú podobné výsledky, aj keď je nutné si uvedomiť, že každá štúdia hodnotiaci možné vplyvy bola vytvorená pod inou metodikou, pracovala s rôznymi scenármi, nebrala do úvahy všetky možné aspekty a ani jedna z nich nie je schopná presne predpovedať budúcnosť. Príkladom môže byť aj to, že na dosiahnutie trvalo udržateľného systému nie sú potrebné len premeny v poľnohospodárstve ale je nutná aj zmena správania obyvateľov v stravovaní, ktorá by bola veľmi prínosná, avšak nie je možné presne predpovedať, ako veľmi bude spoločnosť spolupracovať a ako bude meniť svoje stravovacie návyky. Tieto štúdie taktiež nie sú úplne schopné predpovedať aj ďalšie kľúčové parametre ako miera zníženia potravinového odpadu, pozitívnu ekologickú spätnú väzbu ako napríklad lepšiu prirodzenú kontrolu škodcov z obnovy agroekosystémov alebo aj reakciu na nové poľnohospodárske dotácie či obchodnú politiku a modely. (Corporate Europe Observatory, 2021) Aj keď si poľnohospodárska komunita uvedomuje naliehavosť potrebných riešení klimatickej krízy a potreby väčšej udržateľnosti ako vo výrobe potravín tak aj v celom potravinovom reťazci, výsledky verejnej diskusie vzniknutej pod náporom zistení týchto štúdií nie len poľnohospodárov ale aj ostatných aktérov potravinového reťazca či širšej verejnosti, upozorňujú na potrebné prehodnotenie a upravenie niekoľkých krokov a nariadení tejto stratégie k tomu, aby boli zabezpečené jej plánované prínosy pre životné prostredie a celkový potravinový reťazec. (Farm Europe, 2021)

ZÁVER A DISKUSIA

Hlavným cieľom tejto bakalárskej práce bolo predstaviť čitateľovi novú stratégiu EÚ Farm to fork a taktiež vyskúmať, aké možné dopady môže priniesť jej implementácia nielen priamo EÚ ale aj rozvojovým krajinám, ktoré s ňou spolupracujú. Jednotlivé čiastkové ciele boli nápomocné pri plnení tohto cieľa, keďže dopomáhali k porozumeniu európskeho agropotravinárskeho pozadia, fungovaniu poľnohospodárskeho sektora rozvojových krajín, ich vzájomnej obchodnej spolupráci a analýzy stratégie Farm to fork a jej možných dopadov. Prvá časť práce sa venovala uvedenia dôvodov, prečo sa EÚ rozhodla vytvoriť túto stratégiu, vysvetlila kedy a kde vznikol celkový koncept, podľa ktorého je táto stratégia navrhnutá a popísala dôležité ciele, ktoré by mali dopomôcť tejto stratégií ku prechodu na udržateľnejší potravinový systém. Taktiež prvá časť práce popísala aktuálne kľúčové časti potravinového reťazca EÚ, na ktoré je stratégia zameraná, aby čitateľovi predstavila pozadie jeho fungovania od farmárskej výroby, cez fázu spracovania, distribúcie až po fázu spotrebiteľov, ktorý taktiež zohrávajú kľúčovú rolu v prechode na udržateľný systém a celkovú snahu o zlepšenie stavu životného prostredia okolo nás. Kapitola o spoločnej poľnohospodárskej politike uviedla jej fungovanie sprostredkovania medzi poľnohospodármi a spoločnosťou a medzi EÚ a jej poľnohospodármi, ktorej úloha ku udržateľnejšiemu prechodu je dôležitá, keďže samotná SPP je schopná financovať potrebné zmeny napríklad dotáciami, ktoré zlepšujú stav biodiverzity, environmentálnych podmienok a skleníkových plynov produkujúce poľnohospodársky sektor.

Druhá kapitola bakalárskej práce sa zamerala hlavne na EÚ. Prvá časť popísala spôsob jej medzinárodného agropotravinárskeho obchodu, ktorý vďaka globalizácii umožňuje obchodovanie s poľnohospodárskym tovarom, z dôvodu napríklad neexistencie žiadnych miestnych alternatív potravín či prístupu ku lacnejším, kvalitnejším, bezpečnejším či výživnejším tovarom alebo aj z dôvodu podpory zamestnanosti v domácich ale aj exportných odvetviach. Ďalšie podkapitoly popísali fungovanie dovozu a vývozu komodít pomocou medzinárodného obchodu. Informácie o importe predstavili prehľad základných dovážaných komodít ako aj dôležitý prehľad krajín, ktoré tento tovar prinášajú na európsky trh. Podkapitola o exporte vysvetlila dôležitosť pre európsky trh, keďže je dôležitým zdrojom príjmov nie len pre potravinárskych výrobcov. Taktiež táto kapitola popísala základný vyvážený sortiment a predstavila najdôležitejších exportných partnerov. Ďalšie dve podkapitoly druhej časti práce sa venovali možným dopadom stratégie Farm to fork na EÚ pomocou analýzy vzniknutých vedeckých publikácií a vedeckých článkov na túto problematiku. Tieto vedecké názory ponúkli rôzne spektrum pohľadov na túto stratégiu, pomocou použitia rôznych metodík a vytvorených scenárov, vďaka ktorým boli v tejto práci popísané možné pozitívne dopady tejto stratégie, ktoré by mohli byť nápomocné napríklad ku prechodu na udržateľnejší potravinový systém, zmierneniu zhoršovania sa klimatickej zmeny či prispôbeniu sa jej alebo aj ku podporeniu zdravia obyvateľov, čo by mohlo dopomôcť aj k ušetreniu mnohých financií vynaložených na boj s chorobami následkom zlého stravovania. Kontrast však priniesla podkapitola možných negatívnych dopadov tejto stratégie na EÚ, keďže analýza priniesla alarmujúce závery, následkom vyplývajúcich nežiadúcich a možných vzniknutých negatívnych dopadov ako napríklad značné zníženie európskej produkcie, väčšie ohrozenie biodiverzity následkom zväčšenia využívaného množstva pôdy na udržateľnú poľnohospodársku výrobu či zvýšenia cien potravín, čo by mohlo znížiť kúpnu silu chudobnejších domácností.

Tretia a posledná časť bakalárskej práce sa venovala rozvojovým krajinám, ktoré boli v úvode charakterizované ako aj ich pod stupeň, najmenej rozvinuté krajiny, z dôvodu ich zapojenia do globálneho a teda aj európskeho agropotravinárskeho obchodu. Prehľad ich poľnohospodárstva a akvakultúry popísal dôležitosť tohoto sektora, keďže je hlavným zdrojom zamestnanosti, živobytia a príjmu pre väčšinu populácie. Podkapitola o problematike medzinárodného agropotravinárskeho obchodu týchto krajín vysvetlila jednotlivé obmedzenia, ktoré bránia ich efektívnemu medzinárodnému obchodovaniu. Ďalšie podkapitoly sa venovali priamo agropotravinárskemu obchodu týchto krajín s EÚ, ktoré popísali dôležitosť tejto spolupráce a jednotlivé spôsoby jej fungovania ale aj zapojenie Svetovej obchodnej organizácie, ktorá pomocou popísaných iniciatív ako Aid for trade a VSP pomáha budovať obchodné kapacity s cieľom rastu a boji proti chudobe. Analýza dovážania komodít z týchto krajín do EÚ popísala významnosť tejto spolupráce následkom celoročného dopytu napríklad tropických komodít na európskom trhu, čo pomáha vytváraniu pracovných miest, zvyšovaniu životnej úrovne obyvateľov rozvojových krajín a celkovému rastu. Informácie o exporte komodít z EÚ do týchto krajín popísali aktuálnu situáciu dovozu ale taktiež aj závislosť na týchto komoditách následkom nedostačujúcej lokálnej produkcií pre rýchlo rastúcu populáciu. Keďže časť stratégie Farm to fork je zameraná aj na globálnu transformáciu a v súčasnosti existuje úzko spätá spolupráca rozvojových krajín s EÚ, táto práca popísala, ako by mohli byť ovplyvnené tieto krajiny. Jednotlivé zmeny prinášajúce táto stratégia popísali možné pozitívne dopady aj vďaka príkladu najväčšieho obchodného partnera zo skupiny rozvojových krajín, Afriky. Protikladné dopady však priniesla kapitola možných negatívnych dopadov, ktorá bola spracovaná taktiež analýzou vedeckých hodnotiacich štúdií a pomocou prepojenia možných dopadov na EÚ, ktoré by ovplyvnili práve tieto rozvojové krajiny.

Posledná podkapitola bakalárskej práce sa venovala reakcií na predstavené možné dopady tejto stratégie, ktorá upozorňuje, že vyskúmané dopady je nutné brať s rezervou a kriticky sa nad nimi zamyslieť. Jednotlivé hodnotiace štúdie nie sú schopné poňať všetky aspekty, ktorými zmeny môžu byť ovplyvnené, avšak svojou prácou môžu byť prínosné k nájdeniu chýb, ktoré stratégia prehliadla. Aj keď sa EÚ plánuje stať aj pomocou tejto stratégie lídrom a vzorom smerom ku udržateľnému fungovaniu alebo aj uhlíkovo neutrálnou do roku 2050, dopady klimatických zmien nepoznajú hranice a bolo by kontraproduktívne, ak by sa stala oázou udržateľnosti a pozitívne zámery by boli zatienené a potlačené následkami nedomyšlených krokov za jej hranicami. Vznik týchto problémov môže byť aj následkom dlhoročného vytvárania stratégie, popri čom sa rada poslancov zmenila a pri finálnom schvaľovaní mali len minimálny počet dní na prípadnú analýzu schvaľovacieho dokumentu, ktorý musel prejsť mnohými pozmeňovacími návrhmi v krátkom čase. Preto pri zavádzaní takýchto opatrení je potrebné byť obzvlášť opatrní a pred zavedením jednotlivých nariadení a krokov je nutná verejná diskusia, ktorá môže priniesť aj pomocou takýchto hodnotiacich štúdií potrebné informácie nie len z prostredia potravinárov či poľnohospodárov ale aj ochrancov. Toto posúdenie dopadov môže poukázať na prehliadnuté chyby ako napríklad pri rozvojových krajinách, ktoré sú silno prepojené s európskym trhom, a tak môžu predísť ohrozeniu potravinovej bezpečnosti miliónov ľudí a neúmyselnému ničeniu životného prostredia.

ZOZNAM LITERATÚRY

APPUNN, K., 2021. EU's Farm to fork strategy impact climate, productivity, and trade. Clean energy wire. 5 March.

Dostupné tiež na: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/eus-farm-fork-strategy-impacts-climate-productivity-and-trade>

ARNOLD, T., KEES, B., ENGEL, A., SPERANZA, Ch. I., LOSCH, B., MICHEL, B., RAMPA, F., WIECK, Ch., ZVARIMWA, M. 2019. An Africa-Europe agenda for rural transformation. European Union: Task force rural Africa.

BARREIRO-HURLE, J., BOGONOS, M., HIMICS, M., HRISTOV, J., PÉREZ-DOMÍNIQUEZ, I., SAHOO, A., SALPUTRA, G., WEISS, F., BALDONI, E., ELLEBY, Ch. 2021. Modelling environmental and climate ambition in the agricultural sector with the CAPRI model. Joint Research Centre Technical Report.

BAUMGARTER, B., ZUBÁĽOVÁ, Ľ. 2016. Vybrané problémy rozvojových krajín. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM.

BECKMAN, J., IVANIC, M., JELLIFFE, J. L., BAQUEDANO, F. G., SCOTT, S. G. 2020. Economic and food security impacts of agricultural input reduction under the European Union Green deal's Farm to fork and Biodiversity strategies. United States: Department of Agriculture, Economic Research Service.

BOCK, A., BONTOUX, L., RUDKIN, J. 2022. Concepts for a sustainable EU food system. Publications office of the European Union, Luxembourg.

BREMMER, J., GONZALEZ-MARTINEZ, A., JONGENEEL, R., HUITING, H., STOKKERS, R., RUIJS, M. 2021. Impact assessment of EC 2030 Green Deal Targets for sustainable crop production. Wageningen Economic Research.

CBI. 2021. What is the demand for fresh fruit and vegetables on the European market?. Ministry of Foreign Affairs. 10th November.

Dostupné tiež na: <https://www.cbi.eu/market-information/fresh-fruit-vegetables/what-demand#which-products-from-developing-countries-have-the-most-potential-on-the-european-fresh-fruit-and-vegetables-market>

CIHELKOVÁ, E. 2003. Vnější ekonomické vztahy Evropské unie. Praha: C.H. Beck, Beckovská ekonomie.

Corporate Europe Observatory. 2021. Leak: industrial farm lobbies' coordinated attack on Farm to Fork targets. Corporate Europe Observatory. 12th October.

Dostupné tiež na: <https://corporateeurope.org/en/2021/10/leak-industrial-farm-lobbies-coordinated-attack-farm-fork-targets>

DEKEYSE, K., WOOLFREY, S. 2021. A greener Europe at the expense of Africa?. European Centre for Development Policy.

Europe Direct Pyrénées. 2022. #EUGreenDeal : les stratégies “de la ferme à table” et “biodiversité” dévoilées par la Commission européenne.

Dostupné tiež na: <https://www.europedirectpyrenees.eu/pacte-vert/eugreendeal-ferme-table-biodiversite>

European Commission. 2020a. Fact and figures on the common fisheries policy : basic statistical data: 2020 edition. Publications office of the European Union, Luxembourg.

European Commission. 2020b. Questions and answers: Farm to fork strategy - building a healthy and fully sustainable food system.

Dostupné tiež na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_885

European Commission. 2021a. Agri-food trade in 2020. European Union: Agriculture and Rural development.

European Commission. 2021b. Monitorind EU Agri-Food Trade: developments January-October 2021. European Union: Agriculture and Rural development.

European Commission. 2021c. EU Aid for Trade. Publications office of the European Union, Luxembourg.

European Commission. 2021d. Agri-food trade statistical factsheet. Directorate-General for Agriculture and Rural Development.

European Commission. 2022a. The common agricultural policy at a glance: The common agricultural policy supports farmers and ensures Europe’s food security.

Dostupné tiež na: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en

European Commission. 2022b. Economis partnerships. European Commission.

Dostupné tiež na: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/development/economic-partnerships/>

Európska komisia. 2020. Oznámenie komisie európskemu parlamentu, rade, európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a výboru regiónov: Stratégia „z farmy na stôl” v záujme spravodlivého, zdravého potravinového systému šetrného k životnému prostrediu. Brusel: Európska komisia.

Európska komisia. 2022. Farm to Fork strategy.

Dostupné tiež na: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_sk

Európsky parlament. 2021. Obchodné režimy vzťahujúce sa na rozvojové krajiny. Informačné listy o Európskej únii.

Dostupné tiež na: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/sk/sheet/162/trade-regimes-applicable-to-developing-countries>

Eurostat. 2021a. Key figures on the European food chain. Publications office of the European Union, Luxembourg.

Eurostat. 2021b. Archive: From farm to fork - a statistical journey.

Dostupné tiež na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=From_farm_to_fork_-_a_statistical_journey&oldid=515116

Eurostat. 2022. *Extra-EU trade in agricultural goods*.

Dostupné tiež na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_agricultural_goods

Farm Europe. 2021. The impact of the Farm to fork and Biodiversity strategy - Lots of pain for little gain. Farm Europe. 6th September.

Dostupné tiež na: <https://www.farm-europe.eu/news/the-impact-of-the-farm-to-fork-and-biodiversity-strategy-lots-of-pain-for-little-gain/>

FNCCI. 2022. Agriculture. Federation of Nepalese chambers of commerce & industry.

Dostupné tiež na: <https://www.fncci.org/agriculture-148.html>

GOLLIN, D., LAGAKOS, D., WAUGH, M. E. 2011. The agricultural productivity gap in developing countries. International Growth Centre.

JANZER, C. 2018. The history of the Farm to table movement. Upserve by Lightspeed, 22th June.

Dostupné tiež na: <https://upserve.com/restaurant-insider/history-farm-table-movement/>

MATTHEWS, A., SOLDI, R. 2019. Evaluation of the impact of the current CAP on the agriculture of developing countries. European Union: European Committee of the Regions.

MIDDLETON, J. F. M., DICKSON, K. B., CLARKE, J. I., GARDINER, R. K. A., KRÖNER, A., MABOGUNJE, A. L., McMASTER, D. N., DAVIDSON, N. S. H. W., SMEDLEY, A., STEEL, R. W., 2021. Africa. Encyclopedia Britannica, 28th September.

Dostupné tiež na: <https://www.britannica.com/place/Africa/Agriculture>

MOÏSÉ, E., DELPEUCH, C., SORESCU, S., BOTTINI, N., FOCH, A. 2013. Estimating the Constraints to Agricultural Trade of Developing Countries. OECD Trade policy papers.

PURNHAGEN, K. P., CLEMENS, S., ERIKSSON, D., FRESCO, L. O., TOSUN, J., QAIM, M., VISSER, R. G. F., WEBER, A. P. M., WESSELER, J. H. H., ZILBERMAN, D. 2021. *Europe's Farm to fork strategy and its commitment to biotechnology and organic farming: Conflict or complementary goals?* Trends in Plant Science, 600-606.

Rada EÚ a Európska rada. 2022. Z farmy na stôl.

Dostupné tiež na: <https://www.consilium.europa.eu/sk/policies/from-farm-to-fork/>

ROSER, M. 2022. *Employment in Agriculture*. Our World in Data.

Dostupné tiež na: <https://ourworldindata.org/employment-in-agriculture#citation>

RUDLOFF, B., WIECK, Ch. 2020. Sustainable Supply Chains in the Agricultural Sector: Adding Value Instead of Just Exporting Raw Materials. Stiftung Wissenschaft und Politik.

SIHLOBO, W. 2021. What EU's farm to fork strategy will mean for SA agriculture. Refinitiv: Zawya. 28th October.

Dostupné tiež na: <https://www.zawya.com/en/business/what-eus-farm-to-fork-strategy-will-mean-for-sa-agriculture-dfw0pdjd>

Statista. 2022. Agriculture industry in Indonesia- statistics & facts. Statista Research Department. 18th March.

Dostupné tiež na: https://www.statista.com/topics/7732/agriculture-industry-in-indonesia/#topicHeader__wrapper

The world bank. 2012. India: Issues and Priorities for Agriculture. The world bank. 17th May.

Dostupné tiež na: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2012/05/17/india-agriculture-issues-priorities>

THELLE, M. H., JEPPESEN, T., GJØDESEN-LUND, Ch., VAN BIESEBROECK, J. 2015. Assessment of economic benefits generated by the EU Trade Regimes towards developing countries. European Union.

UNCTAD. 2017. Fishery exports and Least Development Countries. United Nations Conference on Trade and Development. 24th August.

Dostupné tiež na: <https://unctad.org/news/fishery-exports-and-least-developed-countries>

World Population Review. 2022. Least Development Countries 2022. World Population Review.

Dostupné tiež na: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/least-developed-countries>

WorldData. 2022. Developing countries. WorldData.info.

Dostupné tiež na: <https://www.worlddata.info/developing-countries.php>

WTO. 2022. *The WTO*. World Trade Organization.

Dostupné tiež na: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm

ZORDAN, A. 2020. From farm to fork. Pros and cons of the new European farming strategy. Gambero Rosso, 5th Jun.

Dostupné tiež na: <https://www.gamberorossointernational.com/news/from-farm-to-fork-pros-and-cons-of-the-new-european-farming-strategy/>